

בין הצדקה להפרכה

הוויכוח המשפטי-תאולוגי הגדול בין חואן חינס דה ספולוּוּדָה לַבְּרָתוֹלוֹמָה דה לַס־קָסָס על אודות זכות כיבושה של אמריקה והיחס הראוי לילידיה, 1551-1550

איתן גינזברג

תקציר

הביקורות החריפות על התנהלותם של המתישבים הספרדים באמריקה כלפי הילידים והתמעטותם המדאיגה הולידו מאז ראשית שלטונם של הספרדים באמריקה שורה של הנחיות, פקודות וחקיקות מלכותיות ואפיפיוריות מגוננות, שהכריזו על אנושיותם של הילידים ותבעו, ושבּו ודרשו, יחס הוגן ומכבד כלפיהם. אך הדברים לא הסתייעו. בהמלצת מועצת המושבות המלכותית החליט המלך קרלוס הראשון לנסות דפוס אחר: לקיים בשנים 1550-1551 ויכוח בין שני הטוענים בעלי הדעות המנוגדות החריפים ביותר בכל הנוגע לצדקת שליטתה של ספרד על אמריקה ומדיניותה כלפי ילידיה. השניים היו חואן חינס דה ספולוּוּדָה (Sepúlveda), היסטוריון ותאולוג בעל שם שתמך בזכות הכיבוש ובמדיניות היד החזקה כלפי הילידים, אדם שכף רגלו לא דרכה מעולם במקום – מכאן, ובְּרָתוֹלוֹמָה דה לַס־קָסָס (Las Casas), נזיר דומיניקני, בישוף צ'יאפס, תאולוג והיסטוריון בעל שם גם הוא, שחי רוב שנותיו באמריקה והתנגד בתקיפות לכיבושה הברוטלי ולמדיניות המטרופולין והמתישבים מטעמו כלפי הילידים – מכאן. מה חשב המלך לעשות עם ממצאי הוויכוח, האם שקל אפשרות לנטוש את אמריקה לגורלה אילו השתכנע שלא ניתן להמשיך עוד בכיבוש במצפון נקי? ספקותיו של קרלוס הראשון היו אמנם רבים, אך את שיקוליו לא נדע. חבר השופטים, 14 תאולוגים ואנשי משפט ידועי שם, הקצה לוויכוח שמונה סבבים. המתדיינים הופיעו לפניו בגפם ובלי שפגשו איש ברעהו לכל אורך הוויכוח.

תוך שהוא חותך אלכסונים בהגות הפילוסופית, התאולוגית, המשפטית וההיסטורית מאז ימי ישראל, יוון ורומא הקדומים וכלה בעידן גילוי אמריקה וכיבושה, לא פסח הוויכוח ולו על פרט אחד בשלוש שאלות עיקריות: זכות כיבושה של אמריקה, הזכות לנצר את תושביה והזכות לנצלם לצורכי המתיישבים, הניהול הקולוניאלי והכתר. המאמר המוגש כאן יתחקה אחרי הוויכוח לטיעונו, כפי שהללו הופיעו לפרטיהם ודקויותיהם בספר האישי שכל מתדיין פרסם לקראתו. המאמר גם יבקש להציע כמה השערות בכל הנוגע לשאלה מדוע הוויכוח לא הוכרע בסופו של יום חרף הרלוונטיות הגדולה שלו להצלחתם של ילידי אמריקה בטרם יושמדו כולם, ומה פתרון מצאו המלכים הספרדים לספק הקולוניאלי שניקר בהם.

מילות מפתח: היספנו-אמריקה, חואן חינס דה ספולוודה, ברתולומה דה לס-קסס, ויאדוליד, ילידי אמריקה, קרל (קרלוס) הראשון, פיליפ (פליפה) השני, ספרד החדשה, פרו, אלכסנדר השישי (אפיפיו), אנתרופופגיה, קניבליזם טקסי, טנוצ'טיטלן, ההתנחלות בכנען, החוק הטבעי, החוקים החדשים (1542), אריסטו, עם נבחר, מוקטסומה.

הספק הקולוניאלי

למן הרגע הראשון לגילוי אמריקה חיו מלכי ספרד בספק. האוכלוסייה שהם גילו שם לא הייתה אויבת, ולכן לא היה אפשר, על פי חוק העמים (Law of Nations), להכריז עליה מלחמה, להשתלט עליה או לשעבדה; היא לא הייתה נוצרית, ולכן לא היה אפשר, על פי החוק האלוהי (Devine Law), לכפות עליה את הנצרות או למנוע ממנה את פולחני הדמים שלה, שכללו הקרבת בני אדם ונוהגי קניבליזם טקסי; היא הייתה הבעלים החוקיים למהדרין של אמריקה, ולכן לא היה אפשר, על פי החוק הפוזיטיבי (Human Law), להפקיע את נכסיה הפרטיים והקולקטיביים ולא להדיח כמוגדר בחוק הטבעי (Natural Law); הסמוך אל שולחנו של החוק האלוהי ונובע ממנו) את מנהיגיה ולתפוס את מקומם. לכל היותר מותר היה לסחור עם הילידים, אם ירצו, להציעם לשמוע את הבשורה הנוצרית, אם יתעניינו, להתגורר בקרבם זמנית או לעד, אם יסכימו, וכן לעגון במעגניהם, לשוט בנהרותיהם ולנוע בשטחיהם בלי לגרום שום נזק, כמותר לזרים על פי החוק המקובל (Common Law). לא יותר מכך. אלא שבניגוד לכל האסור אמריקה נכבשה, ילידיה שועבדו, הנצרות נכפתה עליהם בכוח, העושר הקרקעי והתת-קרקעי נוכס, המנהיגים הבכירים נרצחו והזוטרים "תורבתו", והכול חויבו במס עובד ובמס גולגולת. הביקורת על התנהלות זו

הייתה רחבה וקולנית, והיא אילצה את מלכי ספרד, שחתרו כל העת לקבל לגיטימציה משפטית ודתית פורמלית לשלטונם באמריקה וליחסם הנצלני כלפי הילידים, בהתייחסות.

בירורים בסוגיה זו נעשו לאורך כל השנים, ובאופן מודגש במיוחד בוועידת בורגוס (1512-1513) ובשורת התכנסויות של משפטנים ואנשי כנסייה שהביאו לניסוח החוקים החדשים (Leyes Nuevas) של 1542. חוקים אלו אמנם לא השיבו לאחור את תבנית הנוף הקולוניאלית שהוטלה על אמריקה וילידיה, אך הם ביקשו להקל את היחס הנוקשה אליהם. ואולם המציאות הקשה במושבות המשיכה לטפוח על הפנים, והתשובה לתביעת הכתר הספרדי לשגר לו דיווידנדים שמנים בלי להתעמר באינדיאנים ההולכים ומתמעטים במהירות מסחררת טרם נמצאה. גם לא נמצא עד השעה ההיא שום דפוס הולם של הבאת האינדיאנים לחיק הנצרות – התנאי המחייב קטגורית, ולו מצד החוק הדתי, להצדקת השליטה הספרדית כשליטה נוצרית באמריקה, בדרך שתהיה גם המונית דיה אך גם בְּנוֹלֵנְטִית, פּפּוּלֵנְטִית ומכבדת. כאשר הסתמן באופן סופו של שלטון המלך קרל (קרלוס) הראשון (הוא קרל החמישי, קיסר "האימפריה הרומית הקדושה"; Sacrum Imperium Romanum) נפנתה מועצת המושבות שליד הכתר, בפעם המי יודע כמה, לדון בביקורת על המדיניות הקולוניאלית, שאחד ממייצגיה החשובים באותם הימים היה בישוף צ'יאפס (מקסיקו), בְּרַתְלוֹמֶה דה לס-קסס (Las Casas).

כדי לנסות וללבן עד תום את עקרי המחלוקת המשפטית-מהותית של הצדקת האחיזה באמריקה, הוחלט לקיים דיון במתכונת "ויכוח" (controversia) בעל אופי למדני-סכולסטי, שיתנהל בין שני הנציגים המובהקים ביותר של מקבילית המחלוקת: מכאן, מי שהצדיק את המדיניות הקולוניאלית בקול גדול, ולעתים אף מביך משהו מבחינת הכתר, חוּאַן סֶפּוּלְוֵדָה (Sepúlveda), ומכאן, מי ששלל מכל וכול את אופיו הרודני והרצחני לטעמו של הקולוניאליזם ההיספני באמריקה, מיודענו ברתולומה דה לס-קסס. דומה שסביבתו של המלך קרל הראשון כיוונה את הוויכוח לא לממשל קרל אלא יותר לבנו פליפה, שעמד לרשת בקרוב את אביו, שעייף. האם יצליח היורש, שאליו דאג לס-קסס להפנות חלק חשוב מתוך החומר המרשיע שכתב, לחולל שינוי במקום שבו נכשל אביו? האם יצליח לפרוץ את סיקוסי הפרדוקס הסבוך של הכיבוש המבקש לנצל בני אדם לצרכיו של הכתר ובו בזמן גם לשמור על חייהם ועל חירותם? האם יצליח הכתר להמיר את הקולוניאליזם המניב כל כך במודל שתפני של שכנות טובה כפי שהציע לס-קסס?

ההיערכות לוויכוח

ה"וויכוח" התחיל לקרום עור וגידים ערב שובו הסופי של לס-קסס לספרד בשלהי 1547 לאחר 45 שנים של חיים רצופים מחוצה לה, רובם ככולם במקסיקו, במרכז אמריקה ובקריביים, משובצים ביקורי מולדת קצרים. תכניתו הייתה להתמסר כל כולו למאבק על השקפותיו בעניין היחס הנכון לאינדיאנים, שינהל בתוככי החצר המלכותית עצמה. הידיעות על שובו הקרוב עוררו את הקרדינל חואן גרסייה לואייסה (Loaysa), הארכבישוף של סביליה ונשיא מועצת המושבות לשעבר (1524-1528; 1535-1538), שחיפש דרכים להעמיד הצדקות לתפיסות הקולוניאליות האגרסיביות שמועצת המושבות בראשותו אימצה בשעתו, לפנות לידידו ספולוודה, היסטוריון ותאולוג בעל שם, הכרוניקאי הרשמי של קרל החמישי והחונך האישי של פליפה, בנו של המלך והמיועד לרשתו בבוא היום, ולעודדו לכתוב ספר בזכות הכיבוש ושיעבוד האינדיאנים. ספולוודה השמרן עט על ההזדמנות להיכנס ללב הוויכוח החשוב ביותר של התקופה, וכתב את הספר המבוקש כדיאלוג בין דמוקריטוס, הפילוסוף היווני הקדם-סוקרטי, העונה על שאלותיו ותמיהותיו התמימות של בן שיחו הגרמני ליאופולד, המייצג ללא ספק את לס-קסס, תחת הכותרת "דמוקריטוס השני: מסה על אודות הסיבות הצודקות של המלחמה נגד האינדיאנים" (*Democrates secundus sive de iustis causis belli apud Indios*). ב-1545 היה הספר מוכן לפרסום.¹

ואולם כאן אירעה תקלה: בבקשו לפרסם את כתב היד בבית ההוצאה הרשמי של הכתר (אחר לא היה באותה עת), הפנו אנשי ההוצאה את היצירה, כמקובל, לקבלת חוות דעת מצד שלושה מומחים לדבר: התאולוגים מלצ'ור קנו (Cano) וברתולומה דה קרנסה (Carranza) והמשפטן דיאגו דה קוברוביאס (Covarrubias) - שלושתם אנשי אוניברסיטת סלמנקה. בדיקת כתב היד הסתיימה ב-1548 בהמלצה שלא לפרסמו, בטענה שהספר איננו מבוסס מבחינה תאולוגית. ספולוודה לא השלים עם הפסיקה. לטענתו הספר זכה לאישורם של משכילים רבים בטרם התערב בעניין לס-קסס והשפיע על שופטיו (הדומיניקנים)

1 ספולוודה נטל את שמו של דמוקריטוס כדובר הראשי בספרו, שנכתב בצורת דיאלוג, כביטוי לאיש אשכולות ודעת, כפי שהיה הפילוסוף היווני מאבדרה (460-400 או 370 לפסה"נ) - הפילוסוף, איש המדעים המדויקים והסופר הפורה, בן דורם של פרוטגורס וסוקרטס ואבי התורה האטומיסטית ושל תמונות העולם המכניסטית-סיבתית. עיינו בערך "דמוקריטוס", האנציקלופדיה העברית, כרך יב, עמ' 792-793.

לפסוק נגדו.² ספולוודה גם לא הבין מדוע לא אושר ספר שהסתמך על אותה מערכת הנמקות שעליה נבנה ספרו הראשון, *Democratates primus*, שפורסם ב-1535 ואשר הגן על חוקיות המלחמות שערכו הספרדים בעולם הישן נגד הטורקים והמוסלמים.

ספולוודה לא התעצל. הוא שטח את חשדותיו וטענותיו לפני מועצת המושבות וביקש לקבל את אישורה לפרסום ספרו בספרד. באותה עת הגיעו למועצת המושבות מכתבים מלס-קסס ובהם דרישה לפעול בתקיפות נגד האנרכיה המוחלטת שהשתררה באמריקה ביישום "החוקים החדשים". האינדיאנים, טען לס-קסס, הולכים וכלים בשיעבוד הקשה "נוסח פרעה" וביחס המתיישרים אליהם כאל "בהמות הנשקלות בשוק הבשר" או כאל "פחות מאשר פשפשים". הירצחו של המשנה למלך הראשון של פרו, בלסקו נוניז דה ולה (Nuñez de Vela), בידי האנקומדרוס הזועמים בהנהגת גונסלו פיטרו, בינואר 1546, בשל ניסיונו העיקש של דה ולה ליישם את "החוקים החדשים", ונשיאת ראשו

2 Pagden, 1999, xxviii-xxix. לדברי אתוני פגדן, כותב ההקדמה למהדורה האנגלית של ספרו של לס-קסס *A Short Account of the Destruction of the Indies*, בשורש הפסיקה השלילית עמד החשש שספר כה בוטה יצית את המאבק הקיים ממילא בין המתיישרים לבין המסדרים הדתיים באמריקה בשאלת היחס לאינדיאנים. לדעת מנואל גרסיה פליו בשורש איסור הפרסום עמדה המחלוקת בין האפיפיור לבין הכתר בשאלת הבכורה בעולם החדש ובעולם בכלל. שופטי ספרו של ספולוודה הדומיניקנים, חסידי עליונות האפיפיור, נמנעו מלאשר את הספר בשל דבקותו של ספולוודה בעליונות הכתר, או ככלל, בשל דבקותו בעליונות המדינה. ספולוודה עצמו, טוען גרסיה פליו, לא התכוון לעורר מחלוקת בסוגיה זו, או ליצור תשתית אידאולוגית לשליטת המלך באינדיאנים, אולם מתוך עמדותיו בסוגיית החוק הטבעי, והסתמכותו על אריסטו בשאלה זו, השתמעה עמדה שצידדה לכאורה בעליונות המלך. ראו García Pelayo, 1996, 13, 42. מחלוקת אחרת שעורר ספרו, אומר פליו, הייתה קשורה בוויכוח בין הקתולים ללותרנים בשאלת ההצדקות של המלחמה בטורקים. מרתין לותר יצא בשנת 1518 נגד הצדקה זו, ועורר מיד את הקתולים בניצוחו של התאולוג פרנסיסקו דה ויטוריה (Vitoria) לצאת נגדו ולהצדיק את המלחמה בהם. ספולוודה התחבר בעניין זה לוויטוריה ולעמדה הקתולית בכלל, בעלת שורשים עמוקים בקתוליות מאז אגוסטינוס הקדוש ותומס אקווינו, שאישרה את תקפותה של המלחמה למען השלום, ובלבד שתהיה האמצעי האחרון להשגת השלום הזה ולא הראשון שבהם או המועדף. גם עמדה זו לא נראתה, כפי הנראה, לצמד התאולוגים הדומיניקנים שפסל את הספר (שם, 16-18). לס-קסס עצמו שלל את הטענה שהוא היה מעורב בדרך כלשהי בהמלצה שלא לפרסם את הספר. ראו de Las Casas, 1992, 341. הוויכוח הסתיים בניצוחו של לס-קסס, והספר לא אושר לפרסום. אך משום התמשכות המחלוקות והלחצים, הוחלט על קיום ויכוח נוסף בוידאוליד ב-1550. אביהו זכאי מדבר על ויכוח מוקדם שהיה בין השניים ב-1548. ראו זכאי, תשנ"ד, 338.

הכרות תלוי על כידון ברחבי לימה, עוררו אף הם חיבוטי קבר קשים בחוגים הרשמיים בספרד.³ הצטברות הקשיים והלחצים הללו ואחרים (מכיוון מקסיקו), והסכנות שנחשפו בעקבותיהם לאינטרסים של האינדיאנים ושל הכתר, הביאו את מועצת המושבות לפנות למלך, ב-3 ביולי 1549, בהצעה לעצור לשעה את הענקת כל האישורים למשלחות חקר וכיבוש חדשות ולקיים דיון מקיף בהשתתפות תאולוגים ומשפטנים באשר לשאלות "כיצד צריך הכיבוש להמשיך בצדק ובניקיון מצפוני", וכיצד יובטח שחוקי הכתר יבוצעו כהלכתם. המלך קיבל את ההצעה וגזר על הפסקה מוחלטת של כל פעולות הכיבוש בעולם החדש (16 באפריל 1550) (Gibson, 1966, 42-43; Hanke, 1970, 36-37).⁴ כמו כן סוכם שבמסגרת הדיון הכולל יתקיים "ויכוח" בין ספולוודה ללס-קסס באוגוסט 1550. לויכוח זומנו כשופטים 14 תאולוגים ומשפטנים בעלי שם, בהם מלצ'ור קנו, ברתולומה דה קרנסה וכן הכומר המוודה של פיליפ השני ותאולוג ידוע בעצמו, דומינגו דה סוטו. תחילה הופיע לפני הוועדה ללס-קסס. הוא לא קרא את כתב היד של ספולוודה אלא סיכם תמציתי בלבד של טענותיו, שממנו הבין את כיוון הדברים, ושטח אפוא את השקפותיו באשר להצדקות למלחמה בילידים ושיעבודם. ללס-קסס קרא לפני הוועדה לאורך כמה ימים את רוב פרקי ספרו "כתב הגנה" (*Apología*), ספר תאולוגי-פילוסופי שכתב בשנים 1548-1550.⁵ באפריל 1551 הופיע לפני הוועדה ספולוודה, שבינתיים פרסם את ספרו ברומא (1550) שבו הופיעו גם 12 תשובות משלו לטענותיו של ללס-קסס. מאוחר יותר הציג ללס-קסס 12 הסתייגויות לתשובותיו של ספולוודה, ואלו צורפו אחר כך למהדורה המאוחרת יותר של *Apología*. זה היה למעשה הכול.

- 3 על ההתרחשויות בפרו ראו Prescott, 1957, Book IV, chap. IX, 412-427; על מכתבו של ללס-קסס לפיליפ השני ראו Hanke, 1970, 34-37.
- 4 אחר ההפסקה והדיון עתיד הכיבוש לקבל אופי חדש: כל הפלישות לטריטוריות חדשות יצטרכו רישוי מסודר בזמן; רישיונות יינתנו אך ורק לאנשים בעלי "מצפון טוב", אנשים "קנאים לכבודו של האל" ו"אוהבי שלום"; כל הכיבוש יעשה תחת המטרייה של הדוקטרינה הנוצרית, ברוח "אהבה ומתינות". המילה "כיבוש", בעלת קונוטציות של כוח ואלימות, תוחלף במילה "פסיפיקציה" או "התיישבות". כל התקנות האלה, גם אם מאוחרות ובשלהי הכיבוש, הצביעו סוף-סוף על התעוררות לנוכח הנעשה באמריקה, וניסיון, במידה מסוימת כן, למזער נזקים עתידיים ולהגן על שמו הטוב של הכתר (Gibson, 1966, 42-43).
- 5 באותן שנים עצמו כתב ללס-קסס גם את ספרו הגדול *Historia de las Indias* על ההתיישבות באמריקה ומוראותיה, שגם נקב בשמות האחראים לקטל שנעשה שם (כתב היד הופקד בקולחיו של סן גריגוריו בויאדוליד בשנת 1559, אך פורסם רק 40 שנה אחר כך).

למותר לציין שלכל אורכו של הוויכוח לא נפגשו שני הניצים פנים אל פנים.⁶ הכוונה הייתה לקיים את הוויכוח כמופע טקסי משהו, שיאפשר לצדדים היריבים להציג את עמדותיהם על פי מיטב המסורת הסכולסטית של התקופה, בלי לצפות שתהיה לכך תוצאה מעשית כלשהי. להלן אציג בהרחבה את עמדות הצדדים בוויכוח. טעמו של הדבר הוא הבנת שתי התודעות שדרכן השקיף הממסד הקולוניאלי על עצמו ועל האינדיאנים. התודעה האחת ראתה באינדיאני את השטני ובספרדי את האדנותי; השנייה ראתה באינדיאני את האנושי והזך, ובספרדי את המשיחי רב החסד. מטרת הפירוט הרב שיינקט בתיאור הדברים להלן היא להצביע על דקויות המחלוקת ועל דרכי הטיעון של הצדדים, שרבות מהן נוגעות בניסיון העברי המקראי והעברי-הישועי, מה שעושה אותן למעניינות עבור הקורא הישראלי.

ספולוודה שוטח את טענותיו

שאלת המפתח שבה פתח ספולוודה את הדיון הייתה אם המלחמה שערכו המלכים הספרדים "באותם עמים ברברים, המתגוררים באדמות המערביות והדרומיות, ואשר הספרדית המקובלת מכנה אותם ברגיל אינדיאנים", מוצדקת: האם מוצדקת הכנעתם של האינדיאנים לסמכותם של הספרדים, ועל איזה יסוד משפטי ניתן לבסס את השליטה הספרדית על אותם עמים? נקודת המוצא של ספרו, כפי שכבר נרמז משמו, הייתה ששליטת הספרדים באינדיאנים מוצדקת בתכלית מכוחו של החוק הטבעי (Sepúlveda, 1966, 15).⁷ חוקי הטבע, טען ספולוודה, זהים לחוק העמים, כלומר הם החוקים האוניברסליים המשותפים לכל העמים, ומתוכם נגזרים גם חוקי המלחמה.⁸ מטרת המלחמה היא הגנה

6 לס־קסס מציג גרסה קצת שונה של הוויכוח. לדבריו, בספרו *In Defense of the Indians* (de Las Casas, 1992), תחילה הופיע ספולוודה לפני הוועדה והרצה את דבריו במשך יום אחד. לאחריו הופיע לס־קסס שהרצה את תשובותיו ודבריו לאורך חמישה ימים רצופים וקרא פרק אחר פרק מספרו לפני חברי הוועדה. לאחר מכן התכנסה הוועדה לסיכום והחליטה שמשלחות הכיבוש היו בגדר רוע (evil): הן היו בלתי חוקיות ובלתי צודקות, וכי שיש להוציאן בעתיד אל מחוץ לחוק. ואולם בקשר למדיניות הקצאת אינדיאנים לעבודה באנקומיטות ובמכרות החליטו חברי הוועדה לא לפסוק, משום שבמקומות שונים עדיין מרדו האנקומנדרוס בסמכות המלך (נגד ביטול האנקומיאדה), ובמקומות אחרים היה עדיין המצב מעורפל (שם, עמ' 9).

7 כל התרגומים לעברית הם של מחבר המאמר, אלא אם כן צוין אחרת.

8 ככלל, נוהגים אוניברסליים נחשבים, אליבא דספולוודה, לחוקים טבעיים. ראו de Las Casas, 1992, 12.

עצמית והשגת השלום. היציאה אליה תיעשה תמיד לאחר שיקול דעת מעמיק ומסיבות מוצדקות בלבד (שם, 53, 57). המלחמה באינדיאנים הייתה אפוא אליבא דספולוודה צודקת ללא עוררין. אמנם הרג האינדיאנים שנעשה בשמה היה טרגי, אבל בלתי נמנע. ההשתלטות על גופם, נפשם ורכושם של הילידים בעקבות המלחמה הייתה אף היא צודקת, ודאי לאור גילויי ההתנגדות האינדיאנית למרות האירופית.

ומה הוא אותו חוק טבעי? זה החוק, הסביר ספולוודה בעקבות אריסטו, הקובע כי המושלם צריך לשלוט בלא מושלם, והלא מושלם חייב למסור את עצמו בהכנעה למרותו של המושלם ממנו. בהתאמה לכך תשלוט הנפש בגוף, האדם בחיה, הגבר באישה, המבוגר בילד, האבות בבניהם, החכמים בנבערים ובעלי התרבות בברברים. כפיפות טבעית זו של החלשים לחזקים זכתה לאישור אלוהי, שהגדיר גם את מערכת היחסים בין הנוצרים לבין "העמים הברברים והבלתי הומניים, הזרים לחיים האזרחיים ולמנהגים של שלום" (שם, 21-22, הערה 69). שלטון בני התרבות בברברים, הסביר ספולוודה, איננו עובדה סתמית אלא הכרח המוטל לפתחו של בן התרבות בשם הגנת החברה האנושית מפני מהרסיה; אלה השואפים למנוע את מימוש תכליתה הנעלה – לשמש מעבר בטוח לחיים הנצחיים. חובה זו הוטלה לפתחו של האדם (המושלם) כשליחות אלוהית על בסיס יכולתו הטבעית להבחין בין טוב לרע ולבחור בטוב ובצודק. בדרך זו נוצרת נקודת חיבור נוספת בין החוק הטבעי לבין החוק האלוהי הקובע ש"החוק הטבעי הוא בחזקת נוכחות החוק הנצחי ביצור הרציונלי", בחינת "רצון האל המבקש שהסדר הטבעי יישמר בלא כל הפרעה" (שם, 67).

התנאים הקונקרטיים למלחמה צודקת

למלחמה צודקת ארבע הנמקות אפשריות, הסביר ספולוודה. הראשונה היא תגובה הגנתית להפעלת כוח נגדית "שלא בצדק" תוך כדי סיכון הצד המותקף או הצודק (שם, 76-77). הצדקה שנייה היא תגובה נגד אנשים שהשתלטו על רכוש לא להם, בין זה של בעליו הישירים, בין זה של זולתו. מלחמה כזאת ניהל למשל אברהם כנגד כדרלעמר מלך עילם ונגד כל בני בריתו, על שלקחו את לוט בן אחי אברהם ואת כל רכושו אשר בסדום (בראשית יד, יא-כד). הצדקה שלישית

9 עם זאת, מדגיש ספולוודה, לא כל משטר מסוגל לחוקק חוקים התואמים את דרך הטבע, אלא שלושה בלבד: המונרכיה, האריסטוקרטיה והרפובליקה (Sepúlveda, 1966, 65).

היא יציאה נגד עושי רע מכל מיני סוגים, דוגמת מלחמתם של הספרטנים באנשי מסינה שהקריבו כמה בתולות ספרטניות לעולה, או מלחמתם של הרומים באנשי קורינתוס, שפגעו בשגריריהם בניגוד מוחלט לחוקי העמים. כזאת גם הייתה מלחמת החורמה שניהלו שבטי ישראל נגד שבט בנימין בשל האונס והרצח של פילגש איש לוי בגבעה,¹⁰ ומלחמתם של יונתן ושמעון חשמונאי נגד אנשי מידבא על שהרגו את אחיהם יוחנן.¹¹ המקרים הללו מבהירים שמלחמה מוצדקת היא זו המופעלת לא רק נגד עושי רע אלא גם כנקמה, ולבד שזו "תופנה נגד האנשים האלה שלא על מנת לספק את רגשות השנאה, אלא כדי להציב גבול על האי-צדק, ועל מנת שבני העוולה הללו יבואו לידי תשובה לנוכח מופת העונש" (Sepúlveda, 1966, 79).

וכמובן ישנה סיבה רביעית לצאת למלחמה, שכיחה אולי פחות, ברורה אולי פחות, אך לא צודקת פחות, והיא הכנעת כל מי שבגין מצבם הטבעי חייבים לציית לאחרים אך מסרבים לעשות כן, למרות ניסיונות חוזרים ונשנים לשכנעם בדרכי שלום בחובתם זו (שם, 81).¹² עמים חייבי ציות הם למשל "העמים הברבריים והלא הומניים, הזרים לחיים האזרחיים ולנוהגי השלום". יהיה צודק תמיד, ותואם את החוק הטבעי, הוא הוסיף, "שעמים אלה יוכפפו לשלטונם של נסיכים ואומות מתורבתים יותר והומניים, על מנת שבחסות מעלותיהם וחוכמת חוקיהם יתרחקו מן הברבריות ויתכנסו בצל חיים הומניים יותר ועבודת אל של אמת". ואם ימאנו לקבל על עצמם את המשטר הזה, "ניתן יהיה להטילו עליהם בכוח הנשק, והמלחמה [שבטעיה הדבר ייעשה] תהיה צודקת, לאור כל המשתמע בכירור מן החוק הטבעי" (שם, 85, 87).¹³

10 על פרשת פילגש בגבעה ראו שופטים, יט-כא.

11 על הפרשה ראו בן מתתיהו, תשל"ג, ספר 13, 75-76.

12 בלשון הטקסט, זה שכנראה הגדיש את זעמו של לס־קסס, נאמר כך:

יש סיבות נוספות למלחמה צודקת, שהן [אולי] ברורות ושכיחות פחות, אך לא בשל כך הן צודקות פחות או מבוססות פחות על החוק הטבעי והחוק האלוהי; אחת מהן היא ההכנעה בנשק, כל עוד אין דרך אפשרית אחרת להגיע לכך, של מי שבשל מצבם הטבעי חייבים ציות לאחרים אך מסרבים להיכנע לסמכותם [של האחרונים]. הפילוסופים הגדולים ביותר מכריזים שמלחמה זו היא צודקת מבחינת החוק הטבעי.

מכל הסיבות ברי שזו הסיבה המופרכת ביותר שמעלה ספולוודה בספרו, זו שהייתה הבסיס לאגדה השחורה על אודות הכיבוש הספרדי. גם שאר הסיבות קלושות מאוד.

13 בהמשך דן ספולוודה בשאלה מה קורה אם מלך רע מכריז מלחמה - האם עדיין תהיה צודקת? והוא משיב בחיוב. כלומר, גם אם מטורף, אבל עדיין מלך או שליט חוקי, יכריז מלחמה על עם אחר, בכפוף לתנאים שעליהם דובר לעיל, תהיה מלחמתו צודקת. Sepúlveda, 1966, 89, 91, 93 (הרחבה של נימוק זה ראו שם, עמ' 153 ואילך, בסיכום דבריו).

לא כל אדם מוסמך לאשר יציאה למלחמה, טען ספולוודה. הדבר מוגבל למלכים בלבד, במקרה של מונרכיה, ולשליטים הלגיטימיים, במקרה של אריסטוקרטיה או רפובליקה. מלחמה זו גם זקוקה לתנאים מוקדמים מסוימים כדי להופכה לצודקת. העיקרי והכללי שבהם הוא "נפש הגונה" (*animo probo*), כלומר גישה ישרת דרך שאין בעניינה כל ספק. מלחמה שתכליתה לבזוז לבני אדם או לשעבדם כדי לנצלם סתם כך, לא תזכה לשום הצדקה (שם, 71). יש לזכור תמיד שמלחמה נועדה להשיג שלום, שלווה, טוב ציבורי והגנת הציבור מפני העוללים להזיק לו. וגם זאת, רק לאחר שמוצו כל הדרכים הלא אלימות להשיג יעדים אלה. חשוב לא פחות הוא אופן ניהול המלחמה: מלחמה צודקת תנוהל בדרך שלא תגרום כל נזק לחפים מפשע. אסור שתהיה אכזרית או מתלהמת. עליה להתנהל בחומרה שתתאים בדיוקנות למידת חומרתם של חטאי האויבים. שהרי השגת השלום איננה עולה בקנה אחד עם פגיעה סתמית בציבור האזרחי באשר הוא (שם, 73).

הלקח ה"אינדיאניסטי" (בכל הנוגע לאינדיאנים) של תפיסת ספולוודה היה ברור: עמי אמריקה היו הברברים; עמים שהיו רחוקים מן הבשורה, המוסר, הרוח והתרבות הנוצרית. חובה הוטלה אפוא על כל נוצרי להביאם לחיקה של הנצרות. על מנת לעשות כן היה צריך להכניעם בראשית הדברים לשררה הספרדית, עד כמה שאפשר ללא גלישה למלחמה; ומשהוברר שאין דרך פציפיסטית לעשות זאת (שאם לא כן המלחמה בוודאות לא הייתה פורצת), ודאי שלא באמצעות הרג המוני ומעשי אכזריות (שם, 95). נכון הוא, הודה ספולוודה, שבשם עיקרון זה נעשו זה מכבר מעשים איומים, אולם אלו היו, לטענתו, מקרים זניחים שלא הקהו את תוקפו של העיקרון הרחב שדגל במידתיות ובוזהירות. מכל מקום, הטוב שהעמים האינדיאנים זכו בו בזכות הכיבוש היה בו כדי להאפיל עשרות מונים על הנזקים והסבל שנגרמו או שעלולים היו להיגרם לילידים במלחמה. על נזקים אלו לא היה, כמובן, שום צורך להצטער או לפצות, משום שאשמת המלחמה הוטלה על הילידים עצמם, שלא נכנעו מיד לסמכותם של הספרדים, כפי שחייבים היו לעשות מתוקפו של החוק הטבעי והחוק האלוהי (שם, 99, 101).

הספרדים: עם נבחר ובעל שליחות אלוהית עליונה

בהמשך הדיון העלה ספולוודה טיעון חשוב: השליחות האמריקנית ניתנה לספרדים ישירות מאלוהים, שהעלה על נס את סגולותיהם היתרות: תבונתם, ההומניזם שלהם וחוכמתם, העולים על אלה של בני אירופה האחרים. מבחינת

ספולוודה, הפער בין הספרדים לברברים ניתן להשוואה להבדל שבין ילדים לבוגרים, בין נשים לגברים, ואולי נכון יותר להקשר האמריקני – להבדל שבין קופים לבני אדם (שם, 101). לספרדים גם נודעה תכונה ייחודית אחרת – כושר הלחימה המעולה שלהם, ששורשיו קדומים מאוד וכבר זכה למוניטין בתקופה הרומית. גייסות הספרדים בצבא הרומי הצטיינו תמיד בעליונות מוסרית ייחודית. מעולם לא תקפו נשים באזורי הכיבוש שלהם, כפי שעשו שאר הגייסות, וגם לא בזזו ערים כבושות כפי שעשו אחרים, למשל בעת כיבושה של רומא וביזתה במאי 1527.¹⁴ ובכלל, הספרדים היו ידועים תמיד בצניעותם וענוותנותם (mensedumbre y humanidad) ו"אפילו בקרבות שניהלו הם השליכו את עיקר יתבם על הצלת מספר גדול ככל האפשר של מנוצחים וסיכוכם מאכזריותם של בני בריתם [כלומר, הילידים שהספרדים גייסו דרך שגרה לגייסותיהם בתמורה ליתרונות עתידיים ביום שאחרי ניצחונם]" (שם, 105).

טיעון זה, אציין כאן, לא היה חדש. שנותיו הן כנראה כשנות הקולוניאליזם הספרדי, והתאולוג הבכיר ביותר בספרד של התקופה וראש הקתדרה לתאולוגיה של אוניברסיטת סלמנקה, פרנסיסקו דה ויטוריה (Vitoria), תקף אותו בחריפות בסדרת הרצאות אקדמיות שנשא בשלהי שנות השלושים. טיעוניו היו זהים לאלה של סלס-קסס עשה בהם שימוש בוויכוח (להלן), מה שעשוי להעיד שלס-קסס הכיר הרצאות אלה, אף שרשמית הן פורסמו רק ב-1566, כפי הנראה מתוך סיכומים שהועברו מיד ליד בידי תלמידיו של ויטוריה.

הוכחות לתאוריית "הברבריות הטבעית" של האינדיאנים

להצדקת המלחמה באינדיאנים ביקש ספולוודה להטיל ספק באנושיותם ומצא לכך סדרת הוכחות משכנעת – בניגוד מוחלט לנאורות הספרדית, למעלותיו של המוסר הספרדי ולנשגבותה של האנושיות הספרדית. יש, הסביר ספולוודה, ילידים (שהוא כינה "אנשים קטנים", או "hombrecillos") אשר "בקושי תמצא בהם שמץ של אנושיות; שלא רק שאין להם כל מדע שהוא, שאינם מכירים אותיות ואינם משמרים שום יד זיכרון להיסטוריה שלהם, אלא הם תזכורות חשוכות ומזרות של דברים מקודשים בציורים מסוימים. לאנשים אלה אין חוקים

14 ציטוט אחר מדבריו של ספולוודה מופיע אצל מירי אליאב-פלדון, והוא אומר כך: "לא היה כמעט אף חייל ספרדי בין אלה שמתו מן הַדְּבָר, אשר לא הורה בצואתו האחרונה להחזיר לתושבי רומא את הטובין שהוא שדד מהם" (אריאב-פלדון, 6).

כתובים, והם מנהלים נוהגים ומוסדות ברבריים". ואם במעלות טובות עסקינן, איזו מתינות, שאיננה שפלות רוח, תוכל לצפות מאנשים "שניחנו בכל הסוגים של אי-מתינות, קלות דעת מתועבת וקניבליזם?" אין להאמין, לדבריו, לתיאור שהמשוררים בדו מדמיונם, שבטרם בואם של הנוצרים חיו הילידים במשטר השלווה של סטורן (אל החקלאות והציוויליזציה במיתולוגיה היוונית). הילידים ניהלו בינם לבין עצמם מלחמות קשות ומתמשכות, רוויות עוינות ושטמה, שתכליתן לא הייתה ניצחון אלא השבעת רעבונם בבשר אויביהם. האינדיאנים, קבע, "הם כה פחדנים וחסרי אונים, שאינם מסוגלים להתנגד לנוכחות החיילים הספרדים". פעמים רבות נפוצו לאלפיהם "כמו נשים", מכמה מתי מעט ספרדים, "שמספרם אף לא הגיע לכדי מאה איש" (שם, 105-107).

דוגמה טובה להמחשת עובדות חותכות אלו הייתה, אליבא דספולוודה, המקרה של המקסיקנים המתורבתים החכמים, החזקים והמשכילים שבאינדיאנים. מדובר היה, הסביר לקוראיו, בעם בעל הישגים אדירים, "שבנה עיר הדומה לוונציה וגדולה ממנה פי שלושה" (הכוונה לבירה האצטקית טְנוֹצ'טִיטְלָן), וכן ערים אחרות "שעוצבו בשום שכל ובהיגיון". המקסיקנים היו עם שעיצב את מוסדותיו בעצמו, שקיים מלוכה נבחרת בבחירות עממיות ושלא עברה בירושה. הם היו עם שעיצב מערכת מסחרית מופתית שלא נפלה מזו של העמים "התבוניים". ובכל זאת, די היה ב"קומץ ספרדים שלא הגיע לכדי 300 איש", שהונהגו בידי הרנן קורטס (כובש מקסיקו ומרכז אמריקה) ונעזרו ב"מתי מספר אינדיאנים" (אנשי טלסקלה - Tlaxcala - ששיתפו פעולה עם הספרדים), כדי להשתלט על בירתם ולאכוף על "אותם המוני אדם אדירים" את עולמם של מלכי ספרד. יתרה מזו, קורטס אף הצליח באותה הנשימה לכלוא את מלכם של המקסיקנים, מוקטסומה (Moctezuma) השני, בחשד שהועיד למיתה שבויים ספרדים והטיל מורא כה גדול על נתיניו, עד שלא רצו לקחת לידיהם נשק כדי להצילו. האם ניתן בכלל למצוא דוגמה מופלאה מזו, שאל את עצמו ספולוודה, שתדגים טוב יותר את עליונותם, חריפות שכלם, תעצומות נפשם וגבורתם של הספרדים מכאן, ואת מעמד המשרת הטבעי של האינדיאנים מכאן?

אמנם ספולוודה מצא כמה עובדות שעלולות היו לסתור את שיפוטו, כמו למשל, "מידה כלשהי של פיקחות המשתקפת בעבודות אמנות אחדות" של המקסיקנים. ואולם גם בכוחן, כמו בכוחן של כל שאר האיכויות המדיניות, האדמיניסטרטיביות, המסחריות, הצבאיות והארכיטקטוניות של המקסיקנים, לא היה כדי לשנות את השקפותיו המנמיכות על אודותיהם. המוצא שלו לעקיפת

החיזיון המרהיב של הבירה טנוצ'טיטלן, שעליו דיבר בעצמו, הייתה הטענה שכל מה שהוצג שם לא היה בגדר "הוכחה של חוכמה אנושית", משום "שגם בין הבהמות, בעלי הכנף והעכבישים אנחנו רואים יצירות ששום חריצות אנושית לא תוכל לחקותן באופן מושלם" (שם, 109). כמו כן, הסביר, משעה שכוננו הילידים את מוסדותיהם היעילים – "מה שמוכיח שאינם דובים או קופים, ושאינן הם נטולי הגיון לחלוטין" – הם יצרו רפובליקה שלאיש לא היה בה, רחמנא לילצלן, רכוש אינדיוידואלי, לרבות בית מגורים או משק פרטי, שניתן היה להוריש לבנים. כל הרכוש היה מופקד בידיהם של סניורים, "המכונים באופן מוטעה מלכים", שהכול היו נתונים לגחמותיהם ולרצונם השרירותי. התמסרות לא כפויה זו הושגה, הסביר ספולוודה, "בהסכמה וולונטרית", מה שהעיד ללא כל ספק על רוחם הכנועה, המשרתת, המדוכאת ופחותת הערך של "הברברים" (שם, שם). ספולוודה גם מצא פגמים חמורים באורחות החיים הכלכליים של האצטקים – המשטר האגררי, צורות העבודה והעלאת הֶטְרִיבּוּטוֹ (מס הגולגולת), חוקי הירושה המגבילים העברת קרקעות מאב לבכור הבנים בלבד, מבנהו השיתופי של הֶקְלֶפּוּלִי (calpulli – היחידה הטריטוריאלית שבשליטת כל אחד מבתי האב של המסגרת האצטקית השבטית ומאוחר יותר המלכותית, שממנה גזרו זקני הקלפולי יחידות יחידניות של קרקע לכל משפחה בסיסית של בית האב), מעמדם של הֶמְסֶהוּאַלְס (macehuals – ראשי משפחות בסיסיות ואיכרים חופשיים), ועוד. בסיכומו של דבר הוא הגיע למסקנה שהשיעבוד לספרדים היה הומני רובה יותר, והציג חלופה קיומית תרבותית צודקת יותר וראויה מזו ה"ברברית", הלא הומנית והנבערת של המקסיקנים (שם, 111).

ברי ספולוודה ידע משהו על אורח חייהם השיתופי הקדום של האצטקים בטרם בואם של הספרדים (ובטרם הפכו האצטקים עצמם לאימפריה). אלא שבמקום להעלות את השוויון החברתי הזה על נס, הוא רשם כל זאת לחובתם, מנקודת המבט הנאורה, כמובן, של האינדיוידואליזם האירופי. מנגד, הוא הפחית מתרומתם החשובה, אם לא החיונית ממש, של הטלקסקנים ואחרים למסע הכיבוש של קורטס, והעובדה שהם לא היו "מתי מעט" אלא גייסות ענק שמנו כ-100,000 איש. ברי גם ששיפוטו את המקסיקנים, ומכאן גם את האינדיאנים כולם, נבע לא מן העובדות אלא מהנחות יסוד גזעניות אפריוריות. לא האמת העובדתית העסיקה אותו אלא פרשנותה, וזו נגזרה מעמדותיו הסטראוטיפיות על העולם החדש. בדרך זו מצא את כל ההצדקות הדרושות בעניין הכיבוש והיחס הקשה והמשפיל שהופעל נגד המקסיקנים והאינדיאנים בכלל.

קורבנות האדם כסיבת הסיבות להצדקת המלחמה באינדיאנים

עניין מרכזי אצל ספולוודה היה סוגיית הקרבת קורבנות האדם הנוהגת אצל האינדיאנים. הקרבת הקורבנות הללו ואכילת בשרם, פסק, לא הייתה רק מעשה נתעב, נפשע ופרוורטי מנקודת המבט האנושית-מוסרית והדתית-נוצרית, אלא חמור מזה: היא שיקפה פילוסופיה מורבידית המנוגדת בתכלית לפילוסופיה הנוצרית הוויטליסטית (של יצירת חיים). האם ניתן להעלות ספק כלשהו בנוגע לצדקת הכיבוש לנוכח הקרבות הקורבנות, התריס ספולוודה? האם ניתן לפקפק בעובדה שלא אחר מאלוהים עצמו עמד מאחורי מלחמה זו, בשם אותם אינדיאנים תמימים שנועדו להיות מוקרבים בזמן זה או אחר? האם ניתן לפקפק בכך שאלוהים בעצמו הוא שגזר על הפושעים גורל כה חמור, כפי שנגזר על בני האדם בתקופת נח, על אנשי סדום ועמורה ועל הכנענים בעת כיבוש הארץ על ידי בני ישראל – כולן מלחמות חורמה שכילו תרבויות, אוכלוסיות שלמות ומרחבי חי וצומח גדולים (שם, 113)?

ספולוודה ראה בחיסול התרבותי המוחלט של האינדיאנים צו אלוהי זהה לחלוטין לצווי המלחמה שהטיל אלוהים נגד כל עובדי האלילים בני הבליעל, כפי שסופר בספר דברים; או להבדיל, עילה זהה למלחמה שהכריז מתתיהו החשמונאי על היוונים (שם, 115). לדידו, ברי שאלוהים עצמו ציווה להרוס ולחסל את "הברברים" – אנשי לוט, הכנענים והאמורים וכן את כל שאר עובדי האלילים שנחשבו לאויביו הקשים ביותר. כדי כך חמור היה שיפוט אלוהים נגדם, שהוא פקד על פי המסופר בספר שמות גם על הרג אחים, חברים ושאר זולת במקרים כאלה, כפי שעשו בני שבט לוי לאחיהם החֲטָאִים מבני ישראל. גרסה חמורה זו, הסביר ספולוודה, הועתקה לנצרות על ידי הקיסר קונסטנטינוס והפכה לחובה קדושה (שם, 121). חוק זה לא חל על מי שאינם נוצרים אך עובדים לאל אחד, הסביר, אם כי הוא היה עלול בהחלט לקפח פרטים שאינם עובדי אלילים אך חיים בחברה אלילית, משום שמשפטה של חברה זו יהיה קולקטיבי ולא אינדיוידואלי, וברוח זו גם ייחרץ גורלה (שם, 117, 123, 125).

האם מותר לכפות את הבשורה הנוצרית בכוח?

בהתייחס לטענותיו של לס-קסס, ששלל את כפיית הבשורה הנוצרית בכוח, הודה ספולוודה שאכן אין הרשאה לעשות כן. ואולם עמדה זו סותרת את תפיסת

המלחמה כפעולת מנע נגד "רעות", שהחמורה שבהן הייתה עבודת האלילים, והאחרת, חמורה ממנה לא פחות, מעשה הקרבנות של 20,000 בני אדם בספרד החדשה מדי שנה בשנה.¹⁵ במחיר "נמוך" בהרבה, טען, הוכנעה ממלכה זו ונמנע באחת הפשע המתועב נגד עשרות אלפי בני אדם תמימים. ומה מוצדק יותר, הקשה ספולוודה, מאשר להפוך ברברים שבקושי ניתן לכנותם בני אנוש לבני אדם תרבותיים? מה מוצדק יותר מלהפוך מטומטמים, קהי חושים ונואפים לבני אדם מהוגנים ומכובדים שיזכו ליהנות ממדעים, ממושגים נכונים של מנהל ציבורי, ממורי דת וממנהגים ראויים שערכם לא יסולא בפז אפילו בהשוואה לכסף וזהב (שם, 127-133)?

המלחמה, הוסיף, אושרה על ידי האפיפיור אלכסנדר השישי (1493), אשר בעצה אחת עם אספת הקרדינלים נתן למלכי ספרד את האישור להכניס את האינדיאנים תחת מרותם. סמכותו של האפיפיור לאשר מלחמות לא הייתה שרירותית. היא נגזרה מעמדותיו השליליות של אלוהים כלפי עובדי האלילים, מן התביעה של ישו לעשות לאחרים מה שהיינו מבקשים לעשות לעצמנו, וכן, כזכור, מן החובה המוטלת על פי החוק הטבעי לפתחו של האדם התרבותי ביחסו לברברים. על כן, אין להטביל לנצרות בכוח, וגם לא לכך נועדו המלחמה והכיבוש. הללו נועדו להציע לברברים חלופה, שאם ילכו בה יינצלו מן האבדון שציפה להם במצבם הקודם. כן הם נועדו להביא אליהם, ואל שאר העמים, את הבשורה, כפי שפקד ישו לעשות, אפילו בניגוד לרצונם של עמים אלה (שם, 139). הגיון הדבר הוא בכך, הסביר, שקשה להטיף לברברים כל עוד אין שולטים בהם (שם, 141).

בתשובה עקיפה לטענת ללס-קסס, ש"מעולם לא שמעתי את ישו מצווה לאכוף את האמונה בכוח", השיב ספולוודה בספרו: אכן, לזמנו של ישו היה הדבר נכון. ואולם מה שהתאים לזמנים שבהם הכנסייה הייתה עדיין בחיתוליה, כבר לא התאים לעידן של כנסייה חזקה וגדולה, הנהנית מעוצמה ארצית ונתמכת על ידי מלכים וראשי אומות. ההבדל, על פי אוגוסטינוס הקדוש, הסביר ספולוודה, הוא שבמיים ההם, בחולשתה, יכלה הכנסייה רק למנוע את הרוע. היום בכוחה גם לכפות את הטוב. כך כבר לימד, לדבריו, ישו עצמו ב"משל המשתה" (parábola del convite), שנועד להצביע על אופי היחסים שבין מלכות השמים לבין בני

15 המספרים היו כמובן נמוכים בהרבה. המספר הנקוב שציין ספולוודה הוקרב רק פעם אחת במעמד חנוכת המרכז הדתי החדש של טנוצ'טיטלן בשנת 1487. בשאר הזמנים היו הקרבות האדם מועטות יחסית.

האדם. משל המשתה מספר על אדם שערך סעודה גדולה ושלה את עבדו לזמן למשתה את "הרבים" (בעלי הבתים). ואולם איש מהם לא אבה להשתתף בסעודה והתחמק ממנה בתירוצים מתירוצים שונים. קצף בעל המשתה והורה לעבדו "צא מהר אל רחובות העיר ואל סמטאותיה וְהֵבֵא הֵנָּה אֶת הָעֲנִיִּים, אֶת בְּעָלֵי הַמּוֹם, אֶת הָעֹרִים וְהַפְּסָחִים". משעשה כן, פנה העבד לאדונו ואמר: "אֲדוֹנָי, מֶה שְׂצוּיֹת נַעֲשֶׂה וְעֵדוֹן יֵשׁ מְקוֹם". הורה לו האדון "צא אל הַדְּרָכִים וְאֶל הַמְּשֻׁעוֹלִים וְאֶלְץ אֲנָשִׁים לְהַכְנִס כְּדִי שְׂמֵלֵא בֵּיתִי" (לוקס יד, 16-23).¹⁶ ספולוודה עמד על ההבדלים בין הפעלים "הבא" ו"אלץ" בהקשר הנידון. לדבריו, ההבדל ביניהם מציין את ההבדל בין שתי התקופות בחייה של הכנסייה. בראשית דרכה הזמינה הכנסייה אנשים לבוא לחיקה. ואולם משנתחזקה, היא החלה כופה על אנשים לבוא בשעריה. ובהקשר האינדיאני אין כלל ספק שעל הכנסייה לכפות את הבשורה על הילידים לנוכח גודל חטאיהם נגד הטבע ונגד השמים (Sepúlveda, 1966, 145).¹⁷

האם לא הייתה דרך בטוחה אחרת, התלבט ספולוודה בינו לבין עצמו, שלא בדרך הכיבוש ובכוח הנשק, להביא את הבשורה האוונגלית? ותשובתו המוכנה עמו: לא. לא הייתה כזאת ואין כזאת! והסיבות לכך משכנעות: הסכנה הגדולה שנשקפה למיסיונרים מצד האינדיאנים כל עוד לא בוצע הכיבוש; הצורך להרחיק את האינדיאנים מעבודת האלילים שהיו שקועים בה עד מעל לראשיהם בקצב סביר – מה שלא יתרחש כל עוד הילידים יהיה ריבוניים לעצמם; ולהפך, הכיבוש יפלוס דרך למעוניינים באוונגליזציה לעשות זאת ללא פחד מפני כוהניהם ושלטיהם, העושים ככל יכולתם למנוע זאת ומאיימים בעונשים כבדים. נוסף על כך, באמצעות הטרור יכלה הכנסייה "לתקן את אלה שניתן לסובלם, ולסבול את אלה שלא ניתן לתקנם" ("corrige a los que puede tolerar, tolera a los" Sepúlveda, 1966, 149).¹⁸ למותר לציין, כמובן, שבצד השליחות המלחמתית שהוטלה משמים על הספרדים, הוטלה עליהם גם חובת ניצורם של ילידי אמריקה. "אני סבור", אמר ספולוודה, "שהשאלה [שאלת

16 גרסה מעט שונה של משתה החתונה מופיעה גם במתי כב, 110.

17 בספרו אומר לסֶקֶס ספולוודה אכן לא אישר המרה בכוח אלא הבאת הילידים להבנת פשעיהם, כך שיבחרו מרצון בבשורה הנוצרית. ראו de Las Casas, 1992, 15. על סוגיית המשלים והניסיון לשייך את נמשליהם לעמדותיו של ישו, ראו הערך "parables" בתוך The Catholic Encyclopedia.

18 היה זה משפט שטבע אוגוסטינוס הקדוש, שמדבריו ציטט ספולוודה.

הניצור הכפוי] עשויה להיות מקור לפקפוק או לספק, אף כי ברור הדבר שהזכות הטובה יותר נופלת בצד האומה שהיא פיקחית יותר, צודקת יותר ודתית יותר; ובכל אותם מקרים, אם אנו באים לומר את האמת, עמים מעטים מאוד ניתנים להשוואה עם ספרד" (שם, 151). חוקי העמים והענקת האישור על ידי האפיפיור (להדגשת דבריו כינהו ספולוודה "ממלא המקום") רק חיזקו עמדה ייחודית זו. אין זאת, הוסיף, שמדובר היה בשטחים נטולי שלטון עצמי, ואפילו שלטון עצמי יעיל. הבעיה שם הייתה היעדר האמונה הנוצרית (שם, 153).

תזת ספולוודה: סיכום ביניים

ספולוודה, כפי שראינו, הצדיק את המלחמה באינדיאנים. ארבע סיבות הוא מצא לכך: "היות העמים הברברים, הנבערים והבלתי הומניים עבדים מדרך הטבע (naturaleza), וסירובם להכיר בשלטון של העמים התבוניים יותר (prudentes), החזקים יותר והמושלמים יותר מהם"; הצורך לסלק את "קהות החושים הנבזית והפשע האדיר (portentoso) של אכילת בשר אדם, הפוגעת בטבע"; גאולתם של אותם בני תמותה תמימים רבים, "הסובלים מן הנוקים הקשים שמסבים להם קורבנות האדם לאורך השנים, וכנגזר מן החוק האלוהי והטבעי [המחייבים] את כל בני האדם בעלי ההכרה לעשות ככל יכולתם למנוע פשעים אלה ולהעניש את מבצעייהם"; ואחרון, הצורך להפיץ באמצעות הדת הנוצרית את "ההתגלות האוונגלית כל אימת שנקרית בדרכה הזדמנות לכך". ספולוודה לא צידד באכזריותה של המלחמה ובפגיעה המכוונת ברכוש שנתלוותה אליה. כמו כן, אף שהצדיק את שיעבוד האינדיאנים ואת ניצורם הכפוי, הוא סבר כי בתנאים מסוימים ניתן לעשות זאת שלא בכוח. את המשימה שעמדה לפני הספרדים הכתיר ככבדה וכחסרת תקדים לנוכח ברבריותם של הילידים. הכנסייה, הבטיח, תעמוד במשימה חשובה זו משום חוסנה, שאפשר לה עתה, לאחר שגדלה ונעשתה חזקה, "להכריח" אנשים לבוא תחת חסותה. המעשה ייחשב בחזקת עבודת הצלה של מיליוני אנשים תמימים שנלכדו שלא ברצונם בסד תרבותי-ברברי שהוליד אותם אל המולך.

האנקומיאנדה (encomienda); החווה שניתנה כהענקה מלכותית לכובשים [conquistadores], או באופן כללי לכל "ההולכים קדימה" [adelantados], בגין חלקם בכיבוש שמימנו מכספם, ולצורכי מחייתם בהמשך, תוך כדי כך שהם מנכסים קרקעות לא להם ועשרות עד מאות ילידים המשמשים להם עובדי קבע ומאורגנים כקהילה נוצרית), הסביר ספולוודה, תסייע לכנסייה במשימה

כבדה זו. בניגוד לעמדת מבקריה, ספולוודה טען שהאנקומיאנדה לא הייתה מוסד של שלילת חירות ושיעבוד, אלא המוסד רווי החסד והראוי ביותר בהקשר הרוחני הבעייתי של העולם החדש. לדבריו, אישור לתפקידה החשוב קיבלה האנקומיאנדה מכוח משפטו של הטבע ומכוח פסיקתם של התאולוגיה ושל טובי אבות הכנסייה. ועוד, האנקומיאנדה הייתה מוסד של ספרדים שלא היה ראוי ממנו למשימה הקדושה של תרבות הילידים. היא הייתה אולי הטובה שבמוסדות שהמציא הגניוס הספרדי, פסק, על מנת לשחזר בעולם החדש את פרשת התנחלות העברים בכנען.

על פי ספולוודה, האינדיאנים לא יכלו לבוא בטענות לאיש בגין היחס שקיבלו מן הספרדים, שהרי הם לא היו בני אדם של ממש. אפילו בדוגמה המקסיקנית לא היה כדי לשכנעו שעסקינן בעם בעל תכונות אנוש. פועלם המרהיב של האינדיאנים המקסיקנים לא היה אלא היבט אחר של "כישרונו" המופלג של העכביש לטוות לעצמו קורים מרהיבים במרקמם. זו הייתה לא יותר מתכונה טבעית שלא נבעה מתבונה אלא מאינסטינקט. וכדוויניסט חברתי טרם זמנו, רתם ספולוודה גם את האקולוגיה לתפיסותיו הגזעניות. לפי תפיסתו, אזורי אקלים ונוף שונים יצרו תכונות אנושיות שונות. האקלים האירופי הצמיח את העמים העליונים, ואילו נופיהן של אפריקה, אסיה ואמריקה הלטינית הצמיחו את העמים המשרתים.¹⁹ וכך, בערבוביה כאוטית זו של הצדקות מוסריות, דתיות, היסטוריות, תרבותיות, ביולוגיות ואקולוגיות לכאורה, הכריז ספולוודה על התחלקות האנושות לשניים: לגזע אדונים ולגזע משרתים. לראשון העניק את הזכות והחובה לשלוט בשני בשם הטוב האנושי, הסדר והשלום האלוהיים, ולעשותו לבן תרבות; ואם צריך, באלימות. אם יתברר בדיעבד שהופעלה אלימות מיותרת, יבואו האחראים לה על עונשם, אך לא מידי אדם אלא מדי שמים בלבד. לפי שעה ייהנו הקורבנות מן התועלת שבשליטת בני האדונים, שתהיה

19 במחשבה האקולוגית הסתמך ספולוודה על החשיבה האקולוגית של תומס אקווינס בחיבורו *Summa Contra Gentiles*. אקווינס קבע, בין השאר, כי "לא ניתן להביא דבר פחות ערך מטבעו להיות בעל ערך גבוה בטבעו אלא על ידי המופת והפעולה של הגבוה", ממש כפי שהירח, חסר האור מטבעו, "מואר בזכות המעלה (virtue) והפעולה של השמש". בדומה, כפי שחיות דוגמת "כלבים, סוסים, תוכים וקופים" לומדות "טריקים" מתוך מגעם עם בני האדם, כך אנשים פראיים עוברים תהליך תרבות מתוך מגעם עם גזעים עליונים מהם, שמא "יישארו פראיים לנצח". כך הם פני הדברים משום "שאדם מאניש את הבהמי ומתרבת את אחיו הפראי, כשם שאלוהים מקדש (divinise) את האדם". ראו Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, CXLVIII, 2. (הערת שוליים 82).

רבת ערך לאין שיעור בהשוואה לנזק שנגרם להם, ושאמור היה להיגרם להם, משגרת חייהם הברברית והקניבלית לולא הגיעו גואליהם הספרדים.²⁰ השיעבוד לא יהיה אלא שירות משחרר מאורח חיים לא אנושי, שחסם בפני הילידים את אור התרבות ואת ההנאה מהשיגיה. אורח חיים שחסם בפניהם את אור המוסר, ההשכלה, המדע, היצירה, כבוד האדם, התעלות הרוח והשייכות לחברת בני האדם החוסים בצל אלוהים וכנסייתו הקדושה.

לס-קסס שוטח את טענותיו: הרציונל של כתיבת *Apologia*

מטרת לס-קסס הייתה, כפי שאפשר להבין ממכתבו ליורש העצר הנסיך פיליפה, לשלול מכול וכול את עמדותיו, טענותיו ופולפוליו של ספולוודה להצדקת המלחמה באינדיאנים, שהיו לגבי דידו "רעל עטוף בדבש" שהצדיק רצח עם. מטרתו המשנית הייתה מניעת פרסומו של "התרעיל הזה". חששו היה שהפרסום ייתן חיזוקים נוספים לרוצחי העם האינדיאני במושבות, עד כדי השמדתו המוחלטת, וכפועל יוצא מזה – כדי חורבנה ואובדנה של האימפריה הספרדית (de Las Casas, 1992, 18). הדבר האחרון שיכול היה להסכים לו בתוך תוהו ובוהו זה היה "פרסום כתב הגנה על פשעי מלחמה של דוקטור מכובד לתאולוגיה והיסטוריון מלכותי", אשר באמצעותו יוכלו האנקומנדרוס "בשוכחם את המעלה הנוצרית" להצדיק את העבדות שהפילו על הילידים, ואילו חיילים ניהו "שזכותם היא להחזיק בכל שלל המלחמה, גם אם מלכתחילה לא יצאו

20 במאמר מיוחד שפרנסיסקו דה ויטוריה הקדיש להקרבת קורבנות אדם ולאכילתם (אנתרופופגיה), תחת הכותרת המסווה והמטעה *De temperantia*, או "על ההגבלה העצמית" (או בנוסח המורחב יותר *De usu ciborum, sive temperantia*; "על חוקי תזונה והגבלה עצמית") מ-1538, הוא פסק שעל הספרדים לעשות כל שביכולתם כדי להפסיק פולחנים שכאלה על ציד האדם הקשור בהם. ויטוריה הסתמך על פסיקתו של ספר דברים שקבע כי: "פי יכרית יהוה אלהיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך, וירשת אתם וישבת בארצם. השמר להן פן תנזקש אחריהם, אחרי השמים מפניך, ופן תדרש לאלהיהם לאמר, איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה פן גם אני. לא תעשה כן ליהוה אלהיך, פי כל תועבת יהוה אשר שגא עשו לאלהיהם, פי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם" (דברים יב, כט-לא). ויטוריה סייג מניעה זו באומרו שהיא תוכל להתקיים כל עוד לא תעורר "אי-שקט" (מושג אחר למלחמת אזרחים קטלנית) שיחמיר את המצב עוד יותר. בהקשר אחרון זה צייטט ויטוריה מתוך האיגרת הראשונה של פאולוס אל הקורינתים, שם נאמר "הפל רשות לי אכל לא כל-דבר מועיל" (ו, 12), או "הפל מִתֵּר, אֲךְ לֹא הִפַּל מוֹעִיל; הִפַּל מִתֵּר, אֲךְ לֹא הִפַּל בּוֹנֵה" (שם, י, 23). ראו 213-214, 219-228, de Vitoria, 1991.

למלחמה אלא כדי לבוז בז באמצעות גזל, שוד, רצח, שרפה, חרב, אלימות, תוך כדי כך שהם משבשים, הופכים על פניהם ומטילים בלבול בכל החוקים" (שם, 18-19).²¹ ספרו של ספולוודה, חשב לס-קסס, ימנע אימוץ אמת של הדוקטרינה הנוצרית, ימיט קלון על שמו הטוב של אלוהים אוהב האדם ומלא הרחמים ויספק גושפנקה למעשי שפלות אפלים ביותר שבני אדם מסוגלים לבצעם. הספר יגרום לשנאה כלפי הדת הנוצרית ולאובדן זכותם המוסרית של מלכי ספרד לשלוט בעולם החדש.

המתודה הייתה חשיפת העיוותים הפרשניים של ספולוודה בהצדקותיו וחשיפת האמת המרה שהוסתרה מאחורי נוסחאות הפלא שלו. הספר *Apología*, שהותר לפרסום על ידי מועצת המושבות, היה אמור לפזר את הערפל האמריקני ולהראות את האמת לכל מי שאיבדו את הדרך והוטעו בכוונת מכוון ("המנמנים" כהגדרתו) ולעוררם לפעולת הצלה (שם, 4-5). כדון קיחוטה טרם זמנו, נטל אפוא לס-קסס על עצמו "לחשוף את כל הרעה הזאת בשם האמת, בשם שמם הטוב וכבודם של הספרדים, הנוצרים, אלוהים, ישו הנוצרי ומלכי ספרד, ובשמה של הבשורה הנוצרית. לשים עצמי מגן לכל אותם אנשים אומללים, תמימים וחלשים הנטרפים בידי הזאבים צמאי הנקם. להגן, על פי שבעתי, על צאן מרעייתי מפני כל פגע, כל זאב חילוני או דתי. לנקות את הבושה הנוראה שבאה עלינו בקרב כל העמים לנוכח הטבח הנורא וההרס שהוטלו על האינדיאנים" (שם, 21).

21 והוא מוסיף ושואל: "על מי הם יחוסו? איזה דם הם לא ישפכו? איזו אכזריות הם לא יבצעו, אותם אנשים ברוטלים שכבר התקשחו למראה שדות קטל מוצפים בדם אנושי; אנשים שאינם מבחינים בין מין או גיל, שאינם חסים על תינוקות הלחוצים לחזי אימהותיהם, על נשים בהריון, על גדולים, על נמוכים ואפילו על חלשים – רפי שכל או מבוגרים אפורי שיער, שמשקל שנותיהם מעורר בדרך כלל הערצה או רחמים? מה הם לא יעשו, אם הם ישמעו שיש אדם המלמד שהם [הספרדים] מקדשים ידיהם לאלוהים כאשר הם מועכים את האינדיאנים במעשי טבח, ביזה ועריצות – שהם עושים בדיוק כמו מי שהרגו את בני ישראל שעבדו את העגל? הם ייתנו בו אמון גדול עוד יותר – בזה המספר להם מה שהם רוצים לשמוע – ממה שהיו מעניקים לבנו של אלוהים [ישו] לו היה מתייצב לפניהם ומלמדם משהו אחר?" "לפיכך, אם האינדיאנים מובאים לסף כליה, אם כה הרבה עמים נהרסים, כה הרבה ממלכות מופלות, איזה ספק יטיל אדם שפוי בכך שעם הריסתם של תושביה המקוריים של מה שהייתה פעם אחת האימפריות המשגשגות ביותר של העולם החדש, יהפוך הכול לשממה, ולמלכי ספרד לא תישאר אלא שליטה בנמרים, אריות וחיות פראיות?" ומכאן ברי שאם ספולוודה מגן על כל אלה, הוא האחראי לכך שכמות רבה מספור של בני אדם סובלים מרציחות ברוטליות ונעלמים לנצח בטרם שמעו את הבשורה האלוהית או הוזנו בדוקטרינה נעימת ההליכות של ישו או חוזקו על ידי הסקרמנטים הנוצריים? איזו התרחשות יותר בלתי צודקת ויותר נוראה מזו ניתן לדמיין (de Las Casas, 1992, 19)?

על אנושיותם של האינדיאנים ואיסור כפייתם של האמונה

את לס-קסס העסיקה השאלה הדתית-התאורטית בדבר הקשר הנכון שבין הנצרות לבין העולם הלא נוצרי. למעשה, שאלת היסוד של המסיונריות הנוצרית. משאלה זו ביקש לס-קסס לגזור את המותר ואת האסור לכובש הספרדי הנוצרי שהגיע לאמריקה. ללס-קסס לא היה קושי עם הכיבוש עצמו, שבו ראה אף שליחות שבכוחה לבנות עולם אוטופי חדש המבוסס על ההומניזם הנוצרי הסגפני והמוסרני של ישו ועדת שליחיו. היה לו קושי עם ההיתר להכריז מלחמה על חסרי האמונה על מנת להרחיב את היקף האמונה הנוצרית. עמדתו בנושא הייתה חד-משמעית: ניתן וצריך להדביק את הילידים באהבת הנצרות ללא מלחמה. הילידים האמריקנים, טען לס-קסס כנגד ספולוודה, אינם ברברים אלא בני אדם תבוניים ומפותחים ביותר, הנוטים טבעית לנצרות ובלבד שתוצג להם בדרך פציפיסטית ותבונית. הקניבליזם שלהם הוא טקסי בלבד, הסביר, ואופייני לעמים רבים, ואין בעניינו שאלה מוסרית. להפך, חיסולו יעלה שאלה מוסרית, משום שהוא ידרוש מחיר כבד שבעתיים בחיי אדם. על כן הדרך להתמודד עם התופעה צריך שתהיה חינוכית ולא כוחנית.

להטמעת אמונה, טען לס-קסס, יש חוקיות משלה: היא לא ניתנת להיעשות בכוח. ההכרעה להיכלל בקהילת ישו חייבת לנבוע מרצונם החופשי של בני אדם. אם לא כן, תהיה האמונה מראית עין בלבד, או כפי שאמר תומס אקווינס כפרפרזה: "ניתן לעקור את האלילים מן המקדשים אך לא לעוקרם מן הלב" (שם, 67). עובדת יסוד זו, הסביר לס-קסס, נלמדה מדרכם המופתית של ישו ושל תלמידיו, והיא אושרה בפולחן האפיפיורית של 1537 ובמכתב ששיגר פאולוס השלישי לארכיבישוף של טולדו, שהופקד על ביצועה המדויק.²² באמריקה יהיה תהליך הניצור קל בהרבה מהתהליך באירופה, משום תבוניותם של האינדיאנים והישגיהם הגדולים והראויים להערצה בתחומי הפוליטיקה, הארגון החברתי, האמנויות, הלשון, הלוגיקה, המוזיקה, הכתב והכתיבה היפהפייה שלהם,

22 במכתבו אמר פאולוס בין השאר כך: "האינדיאנים הם אנשים אמיתיים, וראויים לא רק לקבל את הבשורה הנוצרית אלא אף ממהרים לעשות כן כפי שדווח לנו [...] בשאיפתנו למנוע את כל הפגעים שעושים בהם [...] אנו דורשים לאסור בעתיד כל פגיעה בחירותם וברכושם, אף שעדיין לא נעשו לנוצרים" (de Las Casas, 1992, 100–101). אין ספק שמסמך זה ואחרים שהועברו בין הוותיקן לבישופים של אמריקה הצביעו על הקרע בין הכנסייה לבין הכתר בכל הקשור לניצור האינדיאנים. אלא שלכנסייה לא היה שום עניין להיאבק במלך ספרד, שנחשב מגנה הקתולי של אירופה, חרף הקטל שהתרחש אף שם.

המשמשת בין השאר כלי לשימור הזיכרון הקולקטיבי (שם, 51). ה"ברבריות" שלהם איננה שונה אפוא מזו של האנגלים בראשית דרכם, של היוונים והרומים (אלה בעיני אלה) או של הספרדים (בעיני הרומים).²³ אין לפיכך שום זכות, לא תאולוגית ולא "טבעית", לעשות בהם שפטים או להכניעם, לקחת את רכושם ולנצל את כוח עבודתם. אין גם שום סמכות לכפות עליהם שימוש בספרדית על חשבון כתב ידם האותנטי כדי למחוק להם את הזיכרון (שם, 45). כדי לפלס את דרכה של האמונה הנוצרית ללבם של הילידים, יהיה על הספרדים לבטל לאלתר את האנקומיאנדה והרפרטימיאנטו (מס עובד בדמות הקצאת ילידים לעבודות חובה תקופתיות בשכר, שהוטל על הילידים, נשים וגברים מגיל 18 [בפועל מגיל 14] ועד 50), אותה "המצאה שטנית שמעולם לא נודעה קודם לכן", להשיב לאינדיאנים את חירותם, להפקידם לסמכותו הבלעדית של מלך ספרד ולסמכותם של מנהיגיהם הטבעיים ואציליהם, במסגרת רסטורציה מלאה.

הכנסייה, טען ל־ס־קסס, מחזיקה בסמכות שיפוט וענישה, אבל ענישה זו מוגבלת למינים בלבד, כלומר, לנוצרים שקיבלו עליהם את עקרי האמונה וכפרו בה. אין לה שום סמכות ביחס לאנשים שאינם מתגוררים בתחומי שליטתם של שליטים נוצרים, תהיה אמונתם אשר תהיה ונוהגיהם אשר יהיו. כך קבעה ועידת טולדו (הרביעית, מדצמבר 633) של הכנסייה (בחוק [canon] מספר 56), על יסוד ההבחנה בין פגאני שמעולם לא שמע על הנצרות ועל הכנסייה, לבין מין (heretic) שכבר בא בשעריה של הנצרות אך פנה ממנה (שם, 305). לכנסייה אין גם סמכות כלשהי על לא נוצרים החיים תחת שלטונם של מנהיגים נוצרים, דוגמת המוסלמים, היהודים ועובדי אלילים שאינם מעוניינים בנצרות. האינדיאנים משתייכים לקטגוריה האחרונה, ולפיכך לכתר או לכנסייה אין סמכות לנצחם בניגוד לרצונם. אמנם אלוהים נתן לישו את השליטה על השמים והארץ כאחד (מתי כח, 18), אך כוונתו לא הייתה שליטה ממשית אלא לשליטה פוטנציאלית בלבד. השליטה תיהפך למלאה עם אימוץ הנצרות מתוך החלטה חופשית של הנתינים (שם, 56-59). לכנסייה אין עליהם סמכות גם אם הם מתגוררים בתחום

23 בהקשר זה אמר ל־ס־קסס עוד כי גם הספרדים היו ברברים בעיני הרומים. גם הם התיימרו להוציא את הספרדים מברבריותם. האם הם עשו לנו מה שעושים אנו היום לאינדיאנים? וכאשר תקפנו אז בחזרה, האם היינו בלתי צודקים (כפי שטוען ספולוודה לגבי האינדיאנים)? האם אתה, ספולוודה, היית מסכים שהרומים יטילו עלינו הספרדים את הנצרות באותה אכזריות שאנו עושים זאת היום לאינדיאנים (שם, 43)?

שלטון נוצרי אך לא אימצו את הנצרות.²⁴ הסירוב לאמץ את הנצרות יונח לפתחם של העקשנים, אבל על ידי אלוהים בלבד ובבוא יום הדין. בשום פנים לא בידי בני אדם. אנשים אומללים אלה צריכים לזכות בסליחה וכפרה על חטאי העבר שלהם, לא במלחמה. הם זקוקים לרחמים, בדומה למה שזכו בו היהודים, כפי שהורה אמברוסיוס (Ambrose) הקדוש (בישוף מילאנו בשנים 374-397), אף שהיו חוטאים מופלגים (שם, 88-96).

ויש לזכור עוד: עבודת אלילים, עם כל חומרתה, חמורה פחות מאגנוסטיקה, משום שאף בעבודת אלילים יש פנייה לא מודעת לאל האחד והיחיד. העובדה שהכנסייה התחזקה לא הקנתה לה סמכות שלא הייתה ברשותה בעבר. את זאת אישר אוגוסטינוס הקדוש, טען לס-קסס, בפירושו למשפט "אַלֶּף אַנְשִׁים לְהִכְנִס" במשל המשתה (גרסת לוקס) (שם, 307-308). המשמעות הייתה אלגורית, וכוונתה הייתה לומר "למד אותם" ולא "אסור עליהם מלחמה" (שם, 278). ואם הכנסייה איננה יכול להעניש כופרים, קל וחומר שמלכים מנועים מכך (שם, 97). לא אריסטו יורה כיצד לנהוג בבני אדם, אלא ישו; וישו אסר רדיפת בני אדם, שלא כמו אריסטו שאישר אותה במקרים מסוימים. וכשם שאין פוגעים בעיוור, כך אסור לנו לפגוע בלא מאמינים (שם, 40). גם קונסטנטינוס, בניגוד למה שאמר ספולוודה, אסר הכרזת מלחמות על עמים שונים לשם הפצת הדת. מלחמותיו נעשו תמיד מטעמי הגנת האימפריה, ולכך אף הסתייע בסילווסטר הקדוש (האפיפיור סילווסטר הראשון, 314-335) (שם, 279-282). אבל כאשר סילווסטר הקדוש עסק בהמרת דת, הוא היה זהיר מאוד שלא לפגוע בפגאנים (שם, 83). למרות התרברבותו, ספולוודה לא קרא בעיון ובעמקות את כתביהם של "הדוקטורים המקודשים". מה שצריך להבין הוא שחזון הכנסייה הגדולה המובא אצל ישעיהו ב, ב-ג, המדבר על "ימים יבואו" ועל "וְכִתְּתוּ חֲרֻבוֹתֵיכֶם לְאֵתִים וְחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמוֹרוֹת" הוא חזון של שלום. פירושו שהכנסייה לעולם לא תוביל אליה אנשים במלחמה (שם, 295-296).

מדוע, התריס לס-קסס, ירצו אלוהים וישו להפיץ את הבשורה בכוח ולא בידי מלאכים, שאלוהים מרבה להשתמש בהם, על מנת להוליך את הפגאנים להכרה

24 לטענת לס-קסס, כמו ששליטה פוליטית מוגבלת לאזור הטריטוריאלי הכפוף אליה (המילה טריטוריה באה מן המילים terrendo או terrere, להפחיד), כלומר, לאזור שבו לשליט יש סמכות "להפחיד" (כפי שהסביר זאת אריסטו בפוליטיקה), וכמו ששופט מוגבל לתחום שיפוטו, כך סמכות הכנסייה מוגבלת לאזור שבו היא שולטת ובשום אופן לא מחוצה לו (de Las Casas, 1992, 83-85).

בהם (שם, 268, 275)? מדוע טרח ספולוודה לפרש משלים בדרך המצדיקה שימוש בכוח? משלים יכולים לקבל כידוע פרשנויות רבות, ודווקא זו הדוגלת בשימוש בכוח איננה קיימת אצל חכמי התאולוגיה החשובים. כמו כן, כל התאולוגים, דוגמת אוגוסטינוס הקדוש ותומס אקווינס, מלמדים ששום דבר העוסק בגאולה או באמונה של אנשים איננו מופיע בספרות הקנונית בצורת אלגורית. ועוד, כאשר מופיע הדיון בצורה מילולית, תמיד יש בעניינו אי-בהירות רבה (שם, 269). פזיו הוא גם ניסיונו של ספולוודה, טען לס-קסס, להוכיח באמצעות משל המשתה שישו פקד על כנסייתו שתנקוט אלימות כלפי סרבני הבשורה ברגע שתגדל ותצבור כוח. בני אדם בנויים לשנות את דרכם בדרך השכנוע ולא האלימות. כך הם בנויים טבעית, כמו שמסביר אריסטו בדברו על טבעם של הדברים (שם, 276). אך אם ספולוודה וחסידיו משוכנעים כל כך שהבשורה צריכה להימסר בכוח, "שיואיל", התריס לס-קסס, "להראות לי פרשנות דומה לשלו בספרות הקודש". ובכלל, מה לבשורות, שהן משמחות מטבען, עם פציעות, שבי, שחיטות, שרפות, והרס ערים? מה לבשורה עם פליטים המשוטטים אנה ואנה מפחד הספרדים כשראשיהם מבוקעים, ידיהם גדועות ואשכיהם תלושים? מה לבשורה עם בתים הרוסים, ילדים אסורים, נשים אנוסות, ערים מושמדות, נערות מבותקות ואזורים פורחים שהפכו שממה? מדוע לא יובלו הילידים אל הבשורה כפי שהובלו אליה הספרדים על ידי יעקב (בן זיבדי) הקדוש, למרות פשעיהם (שם, 270)? האלימות והמלחמה הן טבעיות למוסלמים, לא לנוצרים. מוחמד הגיע לעולם כדי לנהל מלחמות, רצח וטרור. מדוע צריך ספולוודה לאמץ דווקא את נתיב האלימות המוסלמי (שם, 297)?

ידיעת האל איננה נטועה "טבעית" בתודעה האנושית

לס-קסס שלל את טענת ספולוודה שידיעת האל נטועה באורח טבעי בתודעה האנושית, ומכאן שעל הכול להכיר בו, שמא ייכפה הדבר בכוח. תשובת לס-קסס הייתה שאכן יש בהכרה האנושית תודעת אל עמומה, אבל כדי שתהפוך לאמונה צריך שיגיע מיסיונר ויסביר את האמיתות העל-טבעיות של האלוהות. כל עוד הדבר לא קרה, אין לומר על חסרי האמונה שהם נעדרי תבונה, גם אם הם עובדי אבנים. שהרי עבודה זו איננה לאבנים בתור שכאלה, אלא לאבנים כמייצגות את האלוהי המופשט המתגלם בהן. עובדי האבנים תופסים את קיומו של כוח עליון כלשהו, דבר הנגזר אצלם מן המגבלות האנושיות שהם מזהים בעצמם. אלא שבניסיונם לפייס כוח זה באמצעות פולחן, הם עלולים לבחור גם בהקרבת

בני אדם, מה שעשוי להתפרש כעבודת אלילים. ואולם למעשה אין הדבר כך. הם עובדים לאלוהים המופשט, שלגביו הם עדיין חסרים מושגים שבאמצעותם יוכלו לתפוס אותו כאל אחד ועליון, כאל האמיתי. ככלל, הסביר לס-קסס, יש להבין שקשה מאוד לתפוס הכרתית את מציאות האל האחד ואת מציאות בנו. מי שטרם השיג זאת, אין בכך כדי להעיד על ריקנותו או על תפיסתו הלקויה. תודעה זו נבנית רק לאחר שהאדם רואה מספיק עדויות לכך, כלומר, היה עד למספיק נסים העשויים לאשר זאת, או שנחשף לסיפורי מטיפים שיאשרו את קיומם, משום שנסים אינם מתרחשים מדי יום ביומו. אלוהים עצמו אסר על היהודים בני ישראל להתפתות לאנשים שטענו שבאו בשם האלוהים עד שלא הוכיחו זאת בנסים או בנבואות, משום שבדרכים אלה אלוהים מופיע (דברים ח; ד, טו) (שם, 174). וכידוע, אין כמו החיים הנוצריים המופתיים של המטיפים כדי לשכנע את מציאותו של האל, כפי שהסביר זאת יפה יוחנן כריסוסטומוס (Chrysostomos); הוגה נוצרי חשוב ובישוף קונסטנטינופול בשנים 397-407). בהתנהגותנו המחפירה, התאוותנית, השקרית, הקנאית, הפלגנית, האינטריגנטית והרצחנית של היום, טען לס-קסס, לא היה שום יסוד משכנע בעניין קיומו של האל – כלומר, שום דבר שהאינדיאנים יכלו לסמוך עליו או לקבל ממנו דוגמה (שם, 134-137).

אכן אדם חייב להאמין, קבע לס-קסס, אבל הדבר יסתייע אך ורק אם אלוהים יעזור לו להאמין. וזה יקרה בשלוש צורות אפשריות: בקריאה מבפנים (פרה-דסטינציה), בהוראה ובהטפה מבחוץ, או באמצעות נס חיצוני, כפי שהסביר זאת תומס אקווינס. אדם שאיננו נעזר על ידי האלוהים באחת מן הדרכים הללו איננו חוטא בחוסר אמונה. חוטאים הם רק מי שזכו לאחת מאותן הארות אך מסרבים עדיין להאמין. עם זאת, הזכות להענשתם מסורה בכל מקרה לאל, ולו בלבד, משום שרק הוא מסוגל להבחין בין מי שזכו בפרה-דסטינציה לבין מי שלא זכו בה, או לזהות את מי שחטאו במחשבותיהם. כזה יהיה למשל משפטם של היהודים והמוסלמים. לנו כנוצרים, הסביר לס-קסס, אין שום סמכות להענישם על כפירתם. באופן זה ייקבע משפטם של עובדי האלילים, משום שרק אלוהים יכול להבחין מתי נעשתה עבודתם מתוך בערות ומתי מתוך בחירה מודעת. האינדיאנים, כמו כל שאר הלא מאמינים, חסינים אפוא מפני הענישה הטמפורלית והפיזית של הכנסייה על כל דרגיה (שם, 138-147).²⁵

25 במובן זה, אומר לס-קסס, אינוקנטיוס עשה שגיאה קשה כאשר קבע כי סמכות הענישה על הלא מאמינים מסורה לאפיפיור (140, 1992, de Las Casas).

הקרבת בני אדם איננה מצדיקה מלחמה ואוונגליזציה כפויה

הקרבות קורבנות האדם, קבע לס-קסס, לא יכולה לשמש אמתלה לכיבוש. עיוותים פולחניים היו נוהגים בדתות שונות. היוונים למשל הִזְנו את בנותיהם במסגרת הפולחן (שם, 50). אצל האינדיאנים מתי מעט עסקו בכך ולא רבים היו מעורבים בזאת (רבים, קבע לס-קסס, לפי החוק הקנוני, הם יותר מ-40 איש) (שם, 240). ואם עסקינן בזוועות, מוראות הכיבוש היו חמורות כמותית הרבה יותר מכל מעשי ההקרבה. ועוד, ענישתם של העוסקים במלאכת הקרבת בני האדם נתונה ממילא בידי אלוהים ולא בידי בני אדם (שם, 207-208). האינדיאנים עצמם תפסו את המלחמה נגד הקרבת הקורבנות (שלמעשה חיפתה על שאיפות אחרות לחלוטין) כלא צודקת וכרשעית. מה עוד שמלחמה זו גרמה לשפיכות דמים נוראה (שם, 214-215). לפי אנשי משפט ותאולוגים חשובים, פסק לס-קסס, יש לדחות ביצוע חוקים, ולו הצודקים ביותר, אם המאמץ לביצועם יגרום אנדרלמוסיה,²⁶ קרי להרג גדול שייכרך בכך. הדבר אסור בתכלית האיסור בעיני ה' (שם, 205-206). הכנסייה תתערב במקרים מעין אלה רק אם יהיה ברור שאין שום גורם אחר שיעשה זאת, ושפעולה זו לא תגרום לשפיכות דמים גדולה עוד יותר (שם, 190-194). אכן, ה' הרג לעתים חפים מפשע, כמו במקרה של סדום ועמורה או במקרה של דתן ואבירם ובני משפחותיהם. אך למקרים התנ"כיים יש להתייחס כאל מקרים להערצה ולא לחיקוי. יתרה מזו, משפט האל עלום לבני האדם; על כן, אף שפגע בבני אדם, לעולם לא נוכל להתחקות אחר הלך המחשבה שהוביל לכך, ולא נדע אם היה זה אכן תוצר של מעשה נפשע שבני האדם ביצעו. שהרי פעמים רבות ה' פוגע גם בבני אדם חפים מכל חטא – ייתכן שבשל חטא קדמון שאיננו גלוי לאדם. האם חטא יצחק שה' פקד על אביו, אברהם, לעוקדו? ודאי שלא. ואולם ה' דורש לפעמים מילדים תשלום עוון אבות. לעתים יפגע בתינוקות כדי למנוע חטאיהם בעתיד, כי הוא, הרואה עתידות, יכול לדעת זאת מראש. לבני אדם מותר לכל היותר לדרוש תשלום בגין עוון אבות במניעת כיבודים בלבד אך לא בשלילת חיים (שם, 195-199).

נניח לפנינו מקרה היפותטי, הציע לס-קסס, שהספרדים החליטו לחסל את נוהג הקרבת קורבנות האדם. האם יעשו זאת ללא התרעה מוקדמת? ודאי שלא. הם ללא ספק ישלחו שליחים שיתריעו על כוונתם זו. ואולם באיזו שפה ידברו השליחים?

²⁶ ראו דברי ישו במתי טז, 22-23, וכן אצל תומס אקווינס ואחרים (שם, 213-217). וזה אמור בכל הנוגע לכל סוג אחר של סקנדל.

נניח שאלוהים יעניק לחיילים שיישלחו את ידיעה השפות האינדיאניות, איזה מועד יקבעו השליחים להפסקת הקרבת הקורבנות? האינדיאנים יצטרכו ודאי לזמן ממושך כדי להבין מה רוצים מהם וכדי להשתכנע שמדובר במעשה שלילי המנוגד לחוק הטבעי. ובעודם לומדים את התביעה ומתלבטים בה, הרי ימשיכו בשלהם, הלוא כן? על כך גם אין להעניש, שהרי ייתכן שהילידים טרם השתכנעו בצדקתה של התביעה מהם. ומה יעשו החיילים בינתיים? יתפללו ויצומו כמו 40 השליחים שנשלחו לנצר את האנגלים על ידי גרגוריוס הקדוש (אפיפיור בשנים 590-604)? או שמא הם יתפללו בכל מאודם שהאינדיאנים לא יפסיקו את מעשי ההקרבה בתוך הזמן שהוקצב להם כדי שיוכלו להתנפל עליהם בהיתר? מי שמכיר את המחשבה הצבאית, הבהיר לס-קסס, יודע בבירור שהחיילים לא ינהגו בנוסח שליחיו של גרגוריוס הקדוש אלא בנוסח השני. הם יקוו שהאינדיאנים לא יבינו את המסר או יסרבו לאמצו, ואז יתנפלו עליהם ויחסלום בחרב ובאש, יבזזו את רכושם וייקחו אותם לעבדים בשם הצלת "השכנים" (כלומר שבויים שנועדו להקרבה), טיעון שספולוודה הרבה להשתמש בו לצורך הצדקת המלחמה באינדיאנים (שם, 217-219). "אני מכיר היטב את המציאות הצבאית", ציין לס-קסס, על כן, הוסיף: "כל הסיפור יהפוך עד מהרה למלחמת אבדון, שוד, שיעבוד ורצח ללא כל הבחנה. מלחמה שתימשך ימים רבים, ובסופו של דבר לא תימצא שום נוסחה, גם לא של הפסקת הקורבן, על מנת למנוע אותה, משום שכוהני הילידים ימשיכו לאכול טקסית בשר אדם של פושעים שנידונו למיתה, דבר ששום נוצרי לא יוכל לעבור עליו לסדר היום".

אכילת בשר אדם של נידונים למיתה לא נחשבה לחטא בחברות הטרומ-נוצריות. תופעות אלה התרחשו אצל קבוצות במערב הודו, בקרב תושבי הרי הטאורוס, בקרב הלטינים והגאלים, בפולחן סטורן באיטליה, בקרתגו, אצל הסקיתים ואף בקרב הספרדים עצמם בעת פולחן מרס. פלוטרך עצמו אישר שהרומים עזבו את העמים הללו לנפשם בהבינם שמדובר בנוהג. גם קיקרו וסנקה ידעו שמדובר במעשים נואלים וחסרי טעם, והם לא דרשו את הפסקתם. להם היה ידוע מה ראוי שנלמד אנחנו, הספרדים - שקניבלים הוא נוהג של מאות שנים שכמעט בלתי אפשרי לבטלו. מדוע נחשוב אנחנו, התריס לס-קסס, שהאינדיאנים יפסיקו לקיים נוהג מושרש כל כך בתרבותם, כאשר ידוע "שאינ צעד יותר קשה לאדם מאשר לנטוש דת שהוא אימץ בעבר"? הדרך היחידה לבטל נוהג זה היא חינוכית, אבל ללא ידיעת השפה והבנת רזי הדת שלהם, הדבר לא יוכל להיעשות (שם, 222-225).

הקרבת קורבנות האדם לא הייתה לפי לס-קסס עברה על החוק הטבעי אלא על חוק העמים, כלומר, החוק הפוזיטיבי. ומדובר בהבדל מהותי: לפי אריסטו החוק הטבעי איננו משתנה מסביבה לסביבה, מעם לעם, בדומה לאש השורפת בכל מקום. אבל "הלגיטימי" או הלגלי, שהוא אנושי (כלומר פוזיטיבי), משתנה ממקום למקום לפי ערכיו של כל אזור. ועוד, באין חוק מדינה באשר לפולחן, כפי שהיה למשל בספרטה או בקרב בני ישראל לאחר שהוסדר שהקורבנות יהיו צאן ובקר מבין הולכי על ארבע, וכן תורים ויונים מבין בעלי הכנף, יכול היה אדם להקריב מה שחשב לראוי. קין הקריב שיבולים ופירות אדמה משום שהיה חקלאי. הבל, שהיה רועה צאן, הקריב טלה ביכורים רך (בראשית ד). רעיון ההקרבה גם לא נולד באמריקה. דיוניסוס מהליקרנסוס דיבר על כך בהקשרם של תושבי איטליה הקדומים, ואצל היוונים צריך היה כל אדם להיות נכון להקריב עצמו למען המדינה. לפיכך למי שאיננו חסיד הדוקטרינה הנוצרית, הקרבת קורבנות אדם עשויה להיות טבעית ביותר ואפילו מתבקשת (שם, 232-235).

לאינדיאנים הקרבת קורבנות האדם נחשבה לעניין טבעי מאוד, משום שהם תלו בזאת את רווחת המדינה ואת הרווחה האוניברסלית. הדבר בוודאי היה נכון לעת סכנה. כך גם היה נהוג אצל הרומים. לפי ההיסטוריון טיטוס ליוויוס (64 או 59 לפסה"נ-17 לספירה), בעתים מעין אלה הקריבו שבויים מיוון ומגליה למרס אל המלחמה. פרשת העקדה מעידה שלא־לוחמים קורבן אדם לא היה זר (שם, 239). גם ישו, בנו יחידו של אלוהים, הונח על ידו כקורבן להצלת האנושות. אמנם אלוהים ויתר בסופו של דבר על יצחק בגלל אהבתו הבלתי מוגבלת לאדם, אבל עצם הדרישה להקריב לו את יצחק נועדה להראות שברצונו יכול אלוהים לבקש לעצמו כל מה ששייך לו, בכלל זה בני אדם. כך למשל ציווה על בני שבט לוי שישרתוהו והביא את יפתח להקריב את בתו (שופטים, יא, לד-מ).²⁷ היוונים,

27 דיון מרתק בשאלה מדוע אלוהים לא מנע מיפתח להקריב את בתו לאחר שהתברר שהיא זו שיצאה ראשונה מפתח ביתו עם שובו מן המלחמה בבני עמון קיים ויטוריה בהרצאתו על הקרבת קורבנות האדם והאנתרופופגיה. הסיבה שאלוהים לא הציל את בת יפתח ונתן ליפתח להקריבה, כפי שבעקיפין התחייב ("וַיִּדַר יַפְתָּח בְּנֵדָר לַיהוָה, וַיֹּאמֶר: אִם-נָתַן תַּתֵּן אֶת-בְּנֵי עַמּוֹן, בְּיָדִי, וְהָיָה הַיּוֹצֵא, אֲשֶׁר יֵצֵא מִדְּלַתִּי בֵּיתִי לְקֶרְאֹתִי, בְּשׂוֹבֵי בְּשׂוֹלֹם, מִבְּנֵי עַמּוֹן וְהָיָה, לַיהוָה, וְהַעֲלִיתִיהוּ, עֲלָהּ"; שופטים יא, ל-לא), אומר ויטוריה, נבעה מהחלטת ה' להעניש את יפתח על נדר שנדר בלא רצונו של האל. גם אוגוסטינוס, אומר ויטוריה, מבקר את יפתח בטענה שהוא ידע שחיות אינן יוצאות לקבל פני גיבור השב משדה הקרב אלא בני אדם. אקווינס, ההולך בעקבות הירונימוס (Jerome), כעס אף הוא על יפתח וטען שנהג בטיפשות הן כאשר נשא את הנדר והן כאשר מימשו בלא חמלה. דהיינו, אקווינס מוכן היה לקבל את

שנטלו מן העברים את כל החוכמה, אליבא דה לס-קסס, נטלו גם את קורבנות האדם. וזה אכן הנוהג הקיים לעת זו בתרבויות רבות של לא מאמינים. לפיכך אסור לאסור מלחמה באינדיאנים מאחר שבעת הקרבת הקורבנות עומדת לנגד עיניהם טובת המדינה (de Las Casas, 1992, 238-241). בטווח הקצר יקשה אפוא לשכנע את הילידים לחדול מנוהג זה, אולם הדבר יקרה ללא ספק בטווח הארוך יותר, כאשר הבשורה הנוצרית תחלחל לתודעתם.

מלחמה נגד הקרבת הקורבנות תהיה איומה, פסק לס-קסס. "יהיו בה מעשי טבח רבים, שרפות רבות, רציחות רבות, שחיטות של תינוקות, ילדים, נשים, זקנים, תשושים, חלשים, חולים ואנשים לא מזיקים אחרים, וגם הרס מוחלט של מחוזות, חורבן של ערים, עיירות ואוכלוסיות, ערטולם המוחלט של מלכים ושכבות אצולה שלמות מרכושם, מתחומי שליטתם וכיבודיהם, אובדן חירות ורכוש בקנה מידה גדול, וכהנה פשעים מבישים שיבוצעו על ידי חיילים חסרי גבולות, כגון הוללות, אונס, גילוי עריות ומעשי ניאוף". יש לתת לפולחן הזה לעבור מן העולם בשקט ולא לנסות לתקנו במלחמה. כך מורה עקרון הטוב הכללי והאינטרס הציבורי, שבו הרבים עדיפים על המעטים.

לסיכום הדיון בסוגיה רגישה זו כתב לס-קסס את הדברים הבאים, שלפי תכנם כוונו לאזניו של מלך ספרד יותר מלשופטים שישבו בדיון: "ברגע שאנו מאמצים את העיקרון שכל מלך או שליט טוב חייב להעדיף את טובת הכלל על טובת הפרט, את אינטרס הרבים על אינטרס המעטים, את הטוב הגדול יותר על הטוב הקטן יותר, ומעל לכול, את הפצת האמונה הנוצרית, שגשוג הכנסייה וגאולת הנשמות [...] ברור לחלוטין שבשום אופן הוא לא יתיר, בשם האינטרס הציבורי הגבוה ואף העליון, טבח של בני אדם רבים מספור, כדי שהמעטים לא יוקרבו לאילילים". אם לא כן, "יקשו [האינדיאנים] את לבם כנגדה [הנצרות]". בשם קדושת החיים של הפרט ושל הקהילה (דברים כב, א-ג), הוסיף לס-קסס, "מנהיגים ומושלים, שתפקידם להגן על רווחת הציבור, אינם יכולים בשום דרך להתיר מלחמה נגד האינדיאנים בלי שיהיו אחראים לכל תוצאותיה העוולותיות". יש לסבול מציאות זו, על כל חומרתה, פסק לס-קסס, עד שתחלוף בעצמה מן העולם בהשראת הבשורה הנוצרית הנמסרת בדרכי שלום. הדבר הוכח מעל לכל ספק בקרב עמים רבים כגון הפרסים, הסקיתים, המסגתים (Massagetes);

דבר הנדר אך לא את ביצועו. פאולוס, לעומתו, היה הרבה יותר פרמיסיבי כלפי יפתח והעלה על נס את אמונתו העמוקה באל. ראו הדיון בתוך Vitoria, 1991, 217.

שבטים שהתגוררו בתווך שבין הים הכספי לים ארל), היוונים ואחרים, שהיו מעורבים במשכבי אם, בהקרבת קורבנות אדם, בהשלכת זקנים ממצוקים אל מותם ומעשי עוולה אחרים. מרגע שאימצו את הנצרות, הם פנו לנהוג באנשיהם בהומניות. כל החוכמה היא אפוא לעודד בעלי נוהגים שכאלה לנקוט גישות אחרות בענווה, בנדיבות לב, בחסד ולא באימים, בכוח ובנוקשות. יהיה זה, הבטיח לס-קסס, גם סוד ההצלחה של המקרה ההיספנו-אמריקני.

האינדיאנים פתוחים לקבל את הבשורה ואין להפעיל עליהם אלימות

לס-קסס יצא בתוקף נגד התפיסה שהאינדיאנים לא יקבלו את הנצרות אלא בכוח המלחמה. אין שום מקום לחשש, כתב, שתהליך האוונגליזציה לא יצלח אלא במלחמה. "50 שנות חיי בקרבם", כתב, "הוכיחו לי שהאינדיאנים פתוחים יותר מאחרים לקבל את הבשורה". הסיבה לכך היא "שהם בעלי אופי צייתי ונוח (docile), והם הרבה יותר עדינים, כנועים ומקבלים מרוב עמי העולם". "נוכחתי לדעת", הוסיף, "שאף שאחדים מהם רצחו את המטיפים, רובם מכבדים את הסקרמנטים ומקבלים אותם בהדגשה גדולה ובאדיקות" (שם, 244-255).²⁸ ספולוודה, טען לס-קסס, עיוות לחלוטין כתבי תאולוגים דוגמת פרנסיסקו דה ויטוריה, מיגל דה ארקוס (Arcos); ידידו של ויטוריה וראש המסדר הדומיניקני באנדלוסיה), האב הקדוש דומיניק (מייסד המסדר הדומיניקני, 1170-1221) ואחרים, שלמעשה היו נגד המלחמה בילידים. לא בכדי אסרו התאולוגים שבחנו את ספרו, המכיל שפע של "דברי עלבון", על פרסומו. הם חששו שמא הספר ייתן עידוד נוסף "לאותם מעוותים, החסרים עתה רק הצדקה לשוד ורצח". למעשה, כתב לס-קסס במעין פנייה אישית לספולוודה, "זה מה שהם [התאולוגים] כתבו לי וולונטרית בלא שום התערבות מצדי. כך שתחדל מלכסות את טעותך בשמות של כל כך הרבה אנשים; עדיף שתסייע לענייניו של ישו, כפי שראוי למלומד".²⁹ אכן, חובה היא להטיף לבשורה בכל מקום (לפי מתי כח, 19; מרקוס יז, 15; והראשונה אל הקורינתים ט, 16). אבל המתמסרים לחובה קדושה זו ידעו מאז ומתמיד שלא כל הלא מאמינים ירצו לשומעה. לכך עדויות רבות מניסיונו של ישו (מתי י, 12-15; מרקוס ו, 10-11; לוקס ט, 4-5; י, 5-12). מקרה היהודים

28 על כך יוסיף לס-קסס ויכתוב באריכות. ראו de Las Casas, 1992, 347.

29 על כל הפרשה ראו שם, 341.

והמוסלמים מעיד על כך אף הוא. גם על הטורקים אין כופים את הנצרות. "סרבני הבשורה" ייענשו ביום הדין בידי שמים, כפי שכבר נאמר (מתי יא, 20-24; לוקס י, 13-15), ולא בידי אדם. כך קבע במפורש תומס אקווינס, בהסתמכו על האיגרת הראשונה של פאולוס אל הקורинתים (ה, 12-13). כך קבע גם ישו, שלא היה מודאג מהפניית העורף לנצרות ("תְּלַמִּיד אֵינְנוּ גְדוֹל מִן הַמּוֹרֶה", פסק [לוקס ו, 40]) בשעה שנמנע ממנו להיכנס לעיירה השומרנית (לוקס ט, 54-56). ספק על כן אם היה מאשר שימוש בכוח, גם אם היה יודע שבאמצעותו ניתן היה להשיג זאת. כפיית דת בכוח מטרתה לא הדת אלא הרכוש, השליטה באנשים, הכוח. משמעותה שפיכות דמים בלתי צודקת, ההופכת את דמו הניגר של ישו (על הצלב) למיותר. זהו מעשה המבטל את משמעות מותו של ישו. ודווקא אמריקה יכולה להעיד על כמה מקרים מוצלחים של הפצת הדת שנעשתה בטוב. כך היה במחוזות טקולטלן (Tecucltan); אין שם מקום כזה בגואטמלה. לס-קסס שגה כפי הנראה והתכוון למחוז Teculután) וורפאס (Verapaz) בגואטמלה (de Las Casas, 1992, 175–183).³⁰

הלקח העברי איננו בעל תוקף אוניברסלי

לס-קסס יצא נגד ההכללה שעשה ספולוודה בכל הקשור לניסיון העברי. אלוהים, טען, לא התיר לבני ישראל לחסל את כל יושבי כנען אלא רק את אלו שישבו בארץ המובטחת והתנגדו להתנחלותם של השבטים בתחומם. כל השאר יכלו להמשיך את חייהם כעובדי אלילים. הראיה לכך היא יחסי הגומלין החופשיים והקרובים שבני ישראל קיימו עמם. מכאן ברור הוא שלא היה מעולם היתר אלוהי לבצע מלחמת חורמה בעובדי האלילים באשר הם. כאשר נלחמו בהם בני ישראל מפעם לפעם, הם היו חייבים לחוס – שלא כבמקרה המדייני והעמלקי – על כל האוכלוסייה הלא לוחמת. זו הפרשנות המקראית הנכונה של המקרה העברי, שספולוודה סילף. ובאשר ללקח העברי, טען לס-קסס, אין שום מקום לאוניברסליזציה של המקרה העברי, כפי שדרש אותו ספולוודה. ה' התיר לבני ישראל לחסל את העמלקים משום נטייתם של בני ישראל עצמם לעבודת אלילים, והעובדה שהגיעו בעת הכיבוש ל"שיא חטאייהם" (ספולוודה השתמש במושג "שיא החטאים" בהקשר להקרבת קורבנות האדם, ומכאן הקיש

30 לס-קסס גם עמדה אחרת בנושא, אופטימית פחות. ראו בחיבורו "תקציר על הרס האינדיאנים", בהקדמה (de Las Casas, 1999, xv).

על האינדיאנים את הלקח הכנעני). חשש זה לא חל על עמים אליליים אחרים, על כן בני ישראל יכלו לקיים עמם קשרים, כפי שמסביר תומס אקווינס. טיעון אחר מדבר על כך שכאשר חילק נח את העולם בין שלושת בניו נפלה ישראל כירושה לַשָּׁם. הכנענים, בני חם, פלשו לארץ וסירבו לעזובה לטובת בני שם. אלוהים המתין אפוא לרגע המתאים וניצלו כדי לסלקם מירושת שם (שם, 105-110). טיעון נוסף שלס-קסס נדרש לו היה שהמלחמה בארץ המובטחת הותרה לא בגלל היעדר אמונה בקרב יושביה המקוריים, אלא בגלל חסימת ציר ההתנחלות בפני בני ישראל, חסימה שמנעה מהם לממש את ההבטחה האלוהית (שם, 264). פרשנים שביקשו להצדיק את המלחמה באינדיאנים באמצעות הפרדיגמה העברית טענו שהאינדיאנים הם צאצאי הגר, ולכן יש לסלקם לפי חרב, כפי שסולקו תושבי כנען. "זו הטעיה פטאלית שעלתה בכל כך הרבה אלפים של קורבנות שנשלחו לגיהנום". זהו רעל ממש, שבו "ספולוודה ואחרים הרעילו את העולם", הטיח לס-קסס (שם, 265). ספולוודה אף הגדיל את העוול בהצדקת מלחמה ללא אזהרה מוקדמת. הוא הסתפק בהנחה המגוחכת ש"בְּכָל הָאָרֶץ יֵצֵא קֶן, וּבְקֶצֶה תִּבֶּל מְלִיָּהֶם" (קרי, קולם של השליחים עבר בכל הארץ; אל הרומים י, 18), או שהילידים הוזהרו מראש באמצעות מסמך "הדרישה" (Requerimiento); מסמך שנוסח במסגרת ועידת בורגוס ותבע מן הילידים התמסרות מוחלטת לכתר הספרדי ולנצרות הגלובלית שמא ייפגעו קשות בהרס מוחלט או בחרב) בדבר תוצאות סירובם לאמץ את האמונה הנוצרית, ומרגע שלא עשו זאת ואף אחזו בנשק, הותר דמם. את דבריו סיים לס-קסס הזועם על ספולוודה, שנתן בתחבולותיו הרטוריות והפסאודו-פילוסופיות והתאולוגיות היתר לרצח עם (שבעטיו "אינספור בני אדם, שנגאלו בדמו של ישו, ייעלמו לעד ויישחטו באכזריות הגדולה ביותר על ידי האומה הספרדית הלהוטה לבז"), במילים הבאות, שלא השתמעו כמובן לשתי פנים: "החנפן חסר הבושה הזה מערים חוקים ופסקאות. הוא מצטט אינספור שמות של דוקטורים, אבל באופן לא רלוונטי, ולא פחות מכך, באופן לא מלומד ומטופש. אני מתפלל שהוא יזכה לשכל בריא יותר, אף שהוא מחזיק עצמו ידען גדול". כל מה שנלמד מספרו, הוסיף לס-קסס, "מוכיח דיו שמה שקרוי כיבושים (conquistas), איננו אלא שליחות שטנית שנערכה על עמים במערב ובדרום"; ומה שנאמר לפני מועצת המושבות, שהתכנסה ב-1551 בויאדוליד, מראה איזו "חשכה עבה קושרת באופן מסוכן ביותר את הדוקטור המפורסם ואת אלו הדבקים בטעותו" (שם, 266).

האומנם התיר האפיפיור את המלחמה הברוטלית באינדיאנים?

האפיפיור אלכסנדר ה-VI, קבע לס-קסס, מעולם לא נתן הכשר לתקוף את הקולוניות בכוח, כפי שטען ספולוודה. האפיפיור התיר למלכי ספרד "להחיל את שלטונם על מלכי האינדיאנים שיעברו לנצרות ולהחזיקם כפופים להם וחסים תחת הגנתם וסמכות שיפוטם". אבל האפיפיור מעולם לא התיר להם לעשות זאת במלחמה. שהרי כיצד יתיר לעשות דבר שהוא מנוגד לעקרונותיו של ישו והוראותיו? כיצד יתיר מהלך שיעורר שנאה לשמו של ישו בלבם של הלא מאמינים? הדבר איננו מתקבל על הדעת, הכריז לס-קסס לפני חבר השופטים. וכדי לבסס את עמדתו פנה למכתבו של האפיפיור יוליוס השני למלכי ספרד משנת 1508, שבו העניק להם ממלא המקום היתר על "כמה איים ויבשות", שעדיין "לא התגלו על ידי אחרים, במטרה להביא את תושביהם לעבוד את הגואל ולאמץ את האמונה הנוצרית". ניתוח תוכן המכתב מעלה שהאפיפיור התייחס לחמש הנקודות הבאות: מטרת המסע תצטרך להיות אוונגליזציה של התושבים והרחבת תחום ההשפעה הנוצרי; הבעת תקווה שהאוכלוסיות שיתגלו יהיו מסוגלות וראויות לקבל את הבשורה ולהתחנך לערכים נעלים ונוהגים טובים, אף כי הדבר יותנה ביכולתם "להאמין באל אחד, היוצר בשמים"; תביעה שמלכי ספרד יפעלו על מנת שאנשים "צייתנים, פשוטים, אמיתיים וערומים אלה יעשו נתיניהם בברכת ישו העליון", כלומר שהיחס אליהם יהיה "נוצרי" הומני; הבעת דברי שבח לאל שהצליח לנטוע בלבם של שליטי ספרד תודעת תכלית נעלה זו, והבעת תקווה שהללו יישאו בגאון את שמו של ישו, כשהוא חרות על לוח לבם; איחולי הצלחה למלכי ספרד ועידודם לבצע את משימתם ללא חשש, מתוך קריאת תיגר על קשיים וסכנות, ואם יידרש אף במחיר טובתם הארצית (שם, 349-352). עמידה על היעדים הללו מלמדת על כך שספולוודה טעה, שב וטען לס-קסס, כשאמר שהאפיפיור אישר לבצע מלחמה כדי להביא את דבר הבשורה לאינדיאנים. האפיפיור רצה שהחיילים יהיו צבא מיסיונרים, חיילי ישו, ולא צבא חמדנים ורוצחים (שם, 353-354).³¹

31 אין ספק שלס-קסס ניסה להסביר כאן את הבלתי אפשרי: לשעבד עמים לרצונך ללא מלחמה - יהיה הרצון מקודש בעיניך אשר יהיה - סופו מלחמה. כבר בקריביים התברר שלא ניתן היה לבצע הליך אוונגלי פציפיסטי משום אופיו החמדני של הכיבוש. אופי זה אף זכה לגיבוי מלא של מלכי ספרד, בתובעם את ה"חמישית" (quinta) המגיעה להם מכריית הזהב וממס הגולגולת (טריבוטו) המוטל על היילידים ובדורשם (במיוחד פרדיננד [פרננדו] השני, לאחר מות אשתו איזבלה ב-1504, מן האוצר שלו, אסטבן דה פסמונטה [Pasamonte]

המלכים הספרדים ידעו שזוהי כוונת האפיפיור. הדבר מתברר מצוואתה של איזבלה, שלס-קסס העריכה מאוד. צוואה זו קבעה כי הזיכיון על האזור שיתגלה יינתן לספרד על מנת להביא את האנשים שם לחיק הנצרות וללמדם "מוסר התמדה ושקדנות בעבודה..." על כן ביקשה המלכה מיורשיה, בתה ובעלה, שבהפיצם את הנצרות אל מחוזות האיים, לא יסבלו התושבים "שום נזק בגופם וברכושם". "עליהם (יורשיה) לצוות", פסקה המלכה, "שהם (הילידים) יטופלו היטב ובצדק; ואם סבלו מנזק כלשהו, עליהם (הספרדים) לתקנו ולרפאו בדרך שתמנע חריגה ממה שהותר להם וצונו עליהם בזיכיון שניתן לנו במכתב האמור". מסקנתו הכללית של לס-קסס הייתה שבולת האפיפיור אלכסנדר השישי, Inter Caetera ("בין שאר [העבודות]"), ממאי 1493 (שחילקה בין השאר את העולם בין הספרדים לפורטוגלים), כוונה לטובת האינדיאנים יותר מאשר לטובתם של מלכי ספרד. המשתמע מכך היה שהמלכים לא יכולים היו לעשות דבר, ישיר או עקיף, המנוגד לדרגת ההתפתחות החומרית והרוחנית של הילידים. מעשית, צריכה הייתה ההכפפה (subjugation) לספרדים להיעשות בדרך "תרבותית ונוצרית", וש"כל חוק או תקנה חוקתית יורחבו או יצומצמו בהתאם לעקרונות אלה ועל פי הגיונם". כמו כן השתמע שבכל חוק ייאמר במפורש שכל מי שלא יפעל על פי עקרונות אלה ייחשב מפר חוק. דרכו של הכיבוש אמורה הייתה להיות לא מלחמה אלא חסד; לא אלימות אלא רצון טוב; התנהגות קדושה ושפלת רוח בלבד. הדבר אכן אושרר מחדש בבולה של 1537 (Sublimis Deus); "האל הנשגב" של פאולוס השלישי), הסביר, שאסרה שימוש בדת כתואנה למלחמה באינדיאנים ושיעבודם (de Las Casas, 1992, 357-360). אין לראות אפוא את דברי התודה של אלכסנדר השישי למלכי ספרד, בפתיחה לבולה של 1493, על שהכניעו את הברברים, התייחסות לילידים של אמריקה, כפי שכתב ספולוודה. כוונתו אל האפיפיור הייתה לשבח את מלכי ספרד על הכנעת המוסלמים של גרנדה, שאכן סיכנו את המדינה הנוצרית. זה לא היה בשום פנים מצב הדברים באמריקה.

שקבע מושבו בסנטו דומינגו, בירת השלטון הספרדי במרחב הקריבי) להגדיל ה"חמישית" עוד ועוד. המרקנטיליזם לא עמד בפני הפיתוי להשיג מתכות יקרות לניהול מלחמות הדת באירופה ולהחזקת החצר היומרנית של מוסד "הקיסרות הרומית הקדושה". אף אם היה פרימט כלשהו לשאלת ניצור האוכלוסייה ותרבותה עם ראשית הגילוי, היא הפכה עד מהרה למשנית לאור השפע החומרי שנתגלה בעולם החדש והצורך להפיקו כדי לממן, בין השאר, את מסע "הגילוי" עצמו, ובד בבד את שאיפות האיחוד הפנים-ספרדיות ואת השאיפות הטריטוריאליות, המדיניות והצבאיות של ספרד בצפון אפריקה ואירופה. ראו בהקשר זה Hussey, 1932, 302; Stewart, 1969, 281-290; Macleod, 1984, 374-379

לא נוכל להשיב לאחור את התנהגותנו האכזרית, כתב לס-קסס. מה שנוכל לעשות היום הוא שיקום ההריסות שנעשו בעוונותינו. "אני יודע", כתב, "שהאינדיאנים יאמצו את הבשורה. הם עולים על רוב עמי העולם. מדובר באנשים חכמים, שקטים, להוטים לדבר האל". ובפנותו לעמיתיו כוהני הדת ביקש, לאחר ששמעו את הרצאתו, "לציית לדברים, להקפיד ולכבד את המסורות של האבות הקדושים, לחוש מורא מאלוהים. האינדיאנים הם אחינו. ישו נתן להם את חייו. מדוע אנחנו יוצאים נגדם באכזריות כה לא הומנית בשעה שאינם ראויים ליחס שכזה? ומשום שהעבר איננו בר תיקון, ייוחס הוא לחולשתנו, ובתנאי שמה שנלקח בלא צדק יושב על כנו" (שם, 362).

בין לס-קסס לספולוודה

דומה שלס-קסס רצה לחדש את האוטופיה הקדמונית, הבראשיתית, ההומניסטית של הוראת הנצרות לעובדי האלילים לנוכח חלון ההזדמנויות החדש שנפתח באמריקה. לשם כך הוא הציב במרכז דיונו את הלקח האנושי האוניברסלי של כתבי הקודש. כתבי הקודש, ובראש ובראשונה הברית החדשה, טען, נוקטים "דרך הפלגה" ו"יפי סגנון" המקנים לתוכנם אופי אוניברסלי תוך כדי כך שהם נוקטים "דרך מידה והגבלה" (שם, 146). בדבריו עשה לס-קסס מאמץ שלא לכוון את התקפותיו נגד המלכים ולא להצביע על אחריותם הכוללת והישירה למה שהתרחש באמריקה. הללו היו עבורו הסיכוי היחיד לחסל את מוסד האנקומיאנדה, שבו ראה את מקור השבר שהתרחש בתת-יבשת. בכיוון זה פעל אצלם רבות, עד לחקיקת החוקים החדשים, בלי שיכול היה לנבא את עומק חוסר האונים שלהם מול הממסד התקיף של המתישבים. ללס-קסס הייתה גם עמדה לא מקובלת ברוב חוגי הכנסייה, הסקולרית ורגולרית גם יחד, בעניין התהליך האוונגלי, שלגבי דידו אמור היה להיות בגדר שליחות הומניסטית וולונטריסטית. כתאולוג דחה לס-קסס את הפילוסופיה האריסטוטלית כבסיס לבניית היחסים עם הילידים ופנה אל כתבי הקודש עצמם – המקרא והברית החדשה וכן הפרשנות התאולוגית המוקדמת של ראשית הנצרות הממוסדת, שהתאימו הרבה יותר להשקפת עולמו. ומשום שהיה נטוע היטב במציאות שספולוודה לא נחשף אליה, יכול היה להעריך באופן בלתי אמצעי את הזיקה בין הפילוסופיה האריסטוטלית למלחמה שהוכרזה על הילידים, על מחיריה הגבוהים בנפש, וכך גם את טיבם המעוות של היחסים שהמשתמשים בפילוסופיה זו ביקשו להשית על הילידים. לס-קסס ניסה בכל כוחו התלמודי והרטורי להגביל את סמכותם של בני

התמותה לגזור שיעבוד או מוות על בני אדם אחרים, ויהיו אלה מלכים, ממלאי מקום ואפילו ישו עצמו. סמכות זו הטיל לפתחה של הישות האלוהית בלבד. מכאן יש להבין את הדיון בדבר מגבלות הסמכות של המלכים והאפיפיורים על הלא מאמינים ועל כתיבתם המצמצמת של כתבי הקודש, הכתובים "בהפלגה סגנונית". אין ספק שגישה ביקורתית והומניסטית זו היה בה כדי לשכנע את המלך, אלמלא היה מודאג מאובדן השליטה על מושבותיו, דבר שכמעט התרחש בעת הניסיון והמאמץ להטמיע את "החוקים החדשים".³² בנקודה מעשית חשובה אחת הסכימו קרלוס ולס-קסס: כל עוד תתקיים האנקומיאנדה תתמעט האוכלוסייה האינדיאנית עד כלות ועמה תשקע האימפריה הספרדית כולה.

עמדותיו של לס-קסס נגעו ישירות גם במסד האפיפיורי, שנקרע בין תביעות הכתר והכובשים לקיים ניצור המוני שיקנה לכיבוש הפרוע של אמריקה הצדקה תאולוגית, לבין העמדה הכנסייתית העקרונית והחלטות קודמות בנושא, בכלל זה החלטת ועידת טולדו הרביעית, שניצור חייב להיעשות אך ורק מתוך שכנוע. בסוף *Apología* קבע כאמור לס-קסס שאלכסנדר השישי מעולם לא נתן הכשר לתקוף את הקולוניות בכוח, כפי שטען ספולוודה, אלא התיר למלכי ספרד להחיל את שלטונם על מלכי האינדיאנים שיעברו לנצרות. עמדה זו שמע קרלוס שוב ושוב מפי שליחי הכנסייה באמריקה וכן ישירות מפיו של פרנסיסקו דה ויטוריה, הדובר המוסמך והמוערך ביותר בספרד של הזמן, במכתב הבהרה בנושא שהמלך שלח אליו בשלהי 1539. אלא שבדומה לאנשים כלס-קסס גם ידיה של הכנסייה היו כבולות. מרגע שהעבירה את המנדט על אמריקה ועל ניצורה לכתר בבולה של 1493, כל הבעת עמדה עצמאית בקשר למתרחש באמריקה נתקלה בתגובה נזעמת מצד הכתר הדורשת הכחשה מידית. פאולוס חווה עימות כזה עם קרלוס בשנת 1538, כאשר נדרש מן המלך באורח חד-משמעי ונוקשה למחוק מן הבולה *Sublimis Deus* שלו את כל צעדי הענישה שנלוו אליה בגין הפרת היחס ההוגן וההומני לילידים ולפרסם מכתב הסבר הולם בכל רחבי הקולוניה (Hanke, 1937, 86-90).

לספולוודה לא היו ספקות. לדידו הכיבוש היה בגדר משימה דתית ומוסרית

32 היסטוריונים אינם מוציאים מכלל אפשרות שקרל החמישי עמד על סף ויתור על הקולוניות, במיוחד על פרו, לנוכח האנדרלמוסיה שיצרו האנקומנדרוס שם והיעדר השליטה מצד הכתר על הנעשה בהן. שאלה זו נידונה בהרחבה במאמרו של ההיסטוריון הספרדי מנואל לוסֶנָה, ומסקנתו היא שספק כזה כנראה לא עלה במוחו של קרל החמישי (Lucena, 1984, 163-198).

נעלה מול צבר יצורים שאינם בני אדם אלא יצורים נתעבים ומסוכנים שיש להכניעם ולהופכם לנוצרים תחילה ובהדרגה גם לבני אדם. עמדה זו לא הותירה לו אלא למצוא את ההצדקות לכך ולהתפלמס עם מתנגדיו, ובאורח זה לספק את הלגיטימציה העיונית המתאימה לכיבוש כפי שהתקיים ולהליך הניצור האלים כפי שהתקיים. ספרו לא אושר לפרסום לא משום שלא אמר אמת, אלא משום שאמרה בצורה ישירה מדי ומביכה, שהמלך מלא הספקות האתיות הנעלות (והגישות האופורטוניסטיות המעשיות) התקשה להתמודד עמה. עם לס-קסס קל היה הרבה יותר להסתדר. די היה לשומעו, לקדמו בשנת 1553 לנציג האינדיאנים לפני הכתר ולנסות, בזהירות, לקדם במסגרת השיטה הקיימת כמה מהצעותיו הטובות לניהול הקולוניאלי. בוודאי לא ביטולה והשבתה לחיק הילידים. את זאת גם הוא לא תבע. רעיון הרסטורציה שלו והקמת חבר עמים ספרדי-אינדיאני היה בבחינת חזון שאפילו הוא ידע שאיננו מעשי. מתוך בחירה או בליט ברירה העדיף הכתר הספרדי לחיות בדיסוננס מוסרי, או אף לנטות אידאולוגית לכוונו של לס-קסס, אך בשום אופן לא לקבוע עמדה מדינית מעשית שתלך בעקבות רעיונותיו עד מסקניותם. בגישה הפוכה נהגו המלכים עם הצדקותיו של ספולוודה: מהימנות הנחות היסוד שתמכו בהן הועמדה בספק גדול, והן ספגו, כפי שיכולנו להתרשם מן הוויכוח, ביקורת חריפה, ואילו השלכותיהן המעשיות היו חלק ממציאיות קולוניאלית קיימת זה 60 שנה. מציאות שאיש במטרופולין לא חשב לוותר עליה.

אחרית דבר

לוויכוח יועד תפקיד לימודי דיסקטי. במסגרתו אפשר היה לומר הכול, לכאן ולכאן, משום שהוא היה מבוקר, מורשה מטעם ומנוע מכל הכרעה, בוודאי פומבית. סביר מאוד להניח שבחדרי חדרים שמע המלך מה חשב צוות השופטים המכובד. לאוזנינו הגיעו רק רסיסי מידע מפרסומים פרטיים של אחדים מן השופטים שנים לאחר הוויכוח. ד"ר ברנרדינו דה אנייה (Anaya) מסלמנקה שלח ב-1557 סוג של גילוי דעת לידידו מלצ'ור קנו, שבו ציין שהיה בעד זכות הכיבוש, בתנאי שיעשה במימון המלך ויבוצע בידי מפקדים שהיו קנאים לנצרות ולא לזהב. אנשים שהיו פונים ראשית מעשה לדיאלוג עם הילידים בניסיון להביאם להסכמה לריבונות הספרדית, קודם שיפנו לאלימות ולשפיכות דמים (Hanke, 1970, 74-75). המשפטן גריגוריו לופס (López), שנכח אף הוא בוויכוח, אישר ב-1555, בהערותיו להוצאה המחודשת והמוארת שזים של אוגדן החוקים מזמנו של אלפונסו העשירי (1284-1252) *Las Siete Partidas* ("שבעת השערים"),

שתמך בעמדותיו של ל־ס־קסס (שם, 75). דיונים פתוחים היו אסורים. כאשר שמע המלך שפרנסיסקו דה ויטוריה נותן הרצאות שבהן הוא בוחן את צדקת כיבושה של אמריקה, המלחמה בילידים, ניצורם ההמוני והפגיעה במנהיגיהם, ברכושם ובריבונותם, הוא מיהר לשגר מכתב לאב מנזר סן אסטבן בסלמנקה (10 בנובמבר 1539), שבו דרש לברר מי אישר אותן ומה נאמר בהן, וכן הוא הורה לאסוף את כל הסיכומים שנעשו בעקבותיהן או הועברו לגורמים אחרים מחוץ לאוניברסיטה ולהפקידם בידי שליחו לשם העברתם לארמון (de Vitoria, 1967, 152-153). אין זאת שהמלך לא העריך את ויטוריה, שעמו נהג להיוועץ בכל מיני סוגיות קולוניאליות ואף בחר בו כנציג לוועידת טרנט הקרבה ובאה (ויטוריה ויתר על הכבוד והשליחות מחמת בריאותו הרופפת), אך הערכה לחוד וביקורת לא מבוקרת לחוד. כך או כך, משחבר השופטים שתק או הושתק, המלך את דברו אמר: הנעשה באמריקה ימשיך להיעשות כבעבר. היספנו-אמריקה תמשיך להיות מרחב הכול מותר אנושי, סביבתי ותרבותי. גיבור היום בקרב המתיישבים הספרדים באמריקה היה ספולוודה. הוא שביטא באופן המדויק ביותר את הלכי רוחם.

היהו לוויכוח השלכות מאוחרות יותר? לואיס הנקה (Hanke) טען כי למרות היעדר ההכרעה היו לוויכוח השלכות ישירות על עיצוב המדיניות החדשה של פליפה השני משנת 1573 (Hanke, 2002, 130-131). אכן, בשנה זו התפרסמה "האסופה של פיליפ השני" (*Recopilación de Felipe II*) הקרויה גם "הקודקס האוונדיני" (Codex Ovandino) – היא אסופת החוקים המגוננים, שביטלה בין השאר את מסמך הדרישה של 1513 (González, 1977, 104). בנובמבר 1601 התפרסמה סְדוּלָה (פקודה מלכותית) בזכות הילידים של בנו פליפה השלישי, ובדצמבר 1619 פרסם הנכד, פליפה הרביעי, פקודה ששבה ואישרה את פקודת אביו מנובמבר 1601. על זאת הוסיף פליפה הרביעי סדולה נוספת בינואר 1632, שתיארה את חורבנה המוחלט של קהילת הילידים שעבדה בבניין העיר מקסיקו ותבעה שורה של מהלכים מגוננים משלה.³³ סדולות רבות פורסמו גם בשנים

33 בסדולה המלכותית של 1601 בוטלה כליל, למעט כמה מקרים חריג, כל עבודת החובה שהוטלה על הילידים. תחתיה הורה המלך על יצירת שוק עבודה חופשי באמריקה לכלל תושביה – קריאולים, אינדיאנים, מסטיצוס, שחורים ומולטים. השוק, נקבע בסדולה, ייפתח לגברים בני 18 עד 50 בלבד, ואלה יזכו לשכר מותאם לגובה יוקר המחיה. העבודה תבוצע משחר ועד שקיעה (de sol a sol), על פי המקובל, אך לא תתקיים במרחק העולה על 30 ק"מ מן הבית. חקיקה מיוחדת טיפלה בעבודות הקשות במיוחד במכרות, בשדות הפנינים,

שאחר כך, בלי שיכלו לשפר מהותית את היחס הנוקשה לילידים. יחס זה נמשך ונמתח ברציפות מדאיגה עד לתום העידן הקולוניאלי בראשית המאה ה-19. נקיפות המצפון של ראשית העידן הקולוניאלי לא הצליחו בשום שלב, כך מתברר, להפיל את חומת הדיכוי. הכתר, אומר הנקה, דבק מאז ומתמיד בעמדות הומניסטיות כלפי האינדיאנים, אך חוקיו המגוננים לא נאכפו (Hanke, 1970, 86). לבנג'מין קין (Keen), בר הפלוגתא של הנקה, הייתה גרסה אחרת לטרגדיה. המציאות באמריקה, טען, לא נבעה מן הפער בין החקיקה למציאות, אלא מן הפער בין החוקים ששירתו את הספרדים ונאכפו במלואם לבין כל החוקים שאמורים היו להגן על הילידים ולהגביל את חופש הפעולה של הספרדים על גופם, רכושם, אורחות חייהם ותרבותם, ונותרו מיותמים (-Keen, 1971, 346). לא ניתן היה, הסביר קין, לכפות חוקים שסתרו זה את זה (שם, 347). לדידו, העובדה שהדברים לא הוכרעו, היא שהוליכה את אמריקה הילידית המרהיבה לשבר תרבותי ואנושי עמוק שהחל מראה סימנים של התאוששות והסתגלות החל מאמצע המאה ה-17 בלבד. דומה שאם הייתה מתקבלת הכרעה בכיוון של רסטורציה והקמת חבר עמים ספרדי-אינדיאני, כפי שביקש לס-קסס, אמריקה הייתה היום מוזאון אנושי-תרבותי ענקי וגן עדן אנתרופולוגי שהיה ניצב במרכז העניין העולמי.

עם זאת, אף שהדיון לא שינה מהותית את מצב הדברים בקולוניה, או לא עשה זאת באחת, הוא היה בכל זאת חשוב ומהותי, אולי אף "אירוע מכריע בהיסטוריה של האנושות", אם נאמץ את השקפתו של לואיס הנקה. הוא חילץ סופית את אידאת אנושיותם של הילידים מתוך המבוכה והמחלוקת ועשה אותה לעובדה שאין חולקים עליה עוד (Hanke, 1994, 114; 2002, 131-132). ייתכן מאוד שעובדה זו היא שעמדה ביסוד השינויים ההדרגתיים שהתחוללו במעמד הילידים למן אמצע המאה ה-17. הם הפכו בהדרגה לכרי שיח, מיקוח ואף שותפות עם הספרדים, מתוך התאוששות דמוגרפית לאחר השבר הגדול של המאה ה-16,

בכתי היזע, בתחום הסבלות, הטעינה והפריקה של אוניות, בבניין בתי ציבור וכנסיות, בתחום המסחרי ועוד. על הסדלות של פליפה השלישי והרביעי ראו "Instrucciones sobre el trabajo de los indios" (Valladolid, 24 de noviembre de 1601); Konetzke, 1953, 71-85; González, 1977, 104; "R. C. Que se cumplan las leyes para la conservación de los Indios" (Madrid, 12 de diciembre de 1619); Konetzke, vol. II, 246; "R. C. Reprehendiendo al fiscal de la audiencia de Mexico por no haber acudido al cumplimiento de las cédulas que están dadas en razón del buen tratamiento de los Indios" (Madrid, 27 de enero de 1632) שם, בעמ' 335.

והרכיבו מחדש את זהותם על בסיס הנצרות מכאן והקהילה הכפרית הילידית השיתופית והאוטונומית (comunidad indígena) מכאן.

מקורות

מירי אליאב-פלדון, 1984. "נקיפות מצפון בראשיתו של העידן הקולוניאלי", זמנים 14 (1): 4-15.

בן מתתיהו, יוסף, תשל"ג. קדמוניות היהודים, כרך שלישי, ירושלים: מוסד ביאליק, ספר שלושה עשר, פרקים ב ו-ד, עמ' 75-76.

זכאי, א', תשנ"ד. אירופה והעולם החדש: גילוי אמריקה וכיבושה על ידי מדינות אירופה במאות הט"ו-י"ז: מקורות ותעודות, ירושלים: אקדמון, תשנ"ד.

de Las Casas, Bartolome, 1992 [1552]. *In defense of the Indians: The Defense of the Most Reverend Lord, Don Fray Bartolomé de Las Casas, of the Order of Preachers, Late Bishop of Chiapa, Against the Persecutors and Slanderers of the Peoples of the New World Discovered Across the Seas*, S. Poole (ed. and trans.), DeKalb: Northern Illinois University Press.

_____, 1999. *A Short Account of the Destruction of the Indies*, N. Griffin (ed. And trans.), London: Penguin Books, 1st ed.

de Vitoria, F., 1967. *Relectio de Indis, o libertad de los indios*, L. Pereña y J.M. Perez Prendes (eds.), Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pp.152-153.

_____, 1991. *Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gibson, C., 1966. *Spain in America*, New York: Harper & Row, pp. 42-43.

González, A. M., 1977. *Gobernación Espiritual de Indias: Codigo Ovandino*, Libro I, Guatemala: Instituto Teológico Salesiano, p. 104.

Hanke, L., 1937. "Pop Paul III and the American Indians," *The Harvard Theological Review* 30 (2): 86-90.

_____, 1970. *Aristotle and the American Indians: A Study in Race Prejudice in the Modern World*, Bloomington, Bloomington: Indiana University Press, pp. 34-37.

_____, 1994. *All Mankind is One: A Study of the Disputation Between Bartolomé de Las Casas and Juan Ginés de Sepúlveda in 1550 on the Intellectual*

- and Religious Capacity of the American Indian*, DeKalb, IL: Northern Illinois University Press.
- _____, 2002 [1949]. *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*, Dallas: Southern Methodist University Press, p. 129.
- Hussey, R. D., 1932. "Text of the Laws of Burgos (1512-1513) Concerning the Treatment of the Indians," *Hispanic American Historical Review* 12 (3): 301–326.
- Keen, B., 1971. "The White Legend Revisited: A Reply to Professor Hanke's 'Modest Proposal'," *The Hispanic American Historical Review* 51 (2) (May): 346-349.
- Konetzke, R., 1953. *Colección de Documentos para la Historia de la Formación Social de Hispano-América, 1493-1810*, vol. II, pp. 71-85.
- Lucena, M., 1984. "Crisis de la Conciencia Nacional: Las dudas de Carlos V," en: Francisco de Vitoria y la Escuela de Salamanca, Demetrio Ramos Perez (ed.), *Francisco de Vitoria y la Escuela de Salamanca*, Madrid: Consejo superior de investigaciones Científicas, pp. 163-198.
- Macleod, M. J., 1984. "Spain and America: the Atlantic Trade, 1492–1720," in: L. Bethell (ed.), *The Cambridge History of Latin America*, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1st ed., pp. 374-379.
- Pagden, A., 1999. "Introduction to Bartolomé de Las Casas," in: Bartolomé de Las Casas, *A Short Account of the Destruction of the Indies*, N. Griffin (ed. And trans.), London: Penguin Books, 1st ed., pp. xxviii-xxix.
- Prescott, W., 1957. *History of the Conquest of Peru*, New York: Heritage Press, Book IV, chap. IX, pp. 412-427.
- Sepúlveda, Juan Ginés de, *Tratado Sobre las Justas Causas de la Guerra Contra los Indios*, México: Fondo de Cultura Económica, 1996.
- Stewart, P., 1969. "The soldier, the Bureaucrat, and the Fiscal Records in the Army of Ferdinand and Isabella," *The Hispanic American Historical Review* 49 (2): 281-290.

gineitan@post.tau.ac.il

